

**KONINKLIJKE
VERENIGING
TER BEOEFENING
VAN DE
KRIJGSWETENSCHAP**

OPGERICHT 6 MEI 1865

Ereleden

Z.K.H. de Prins der Nederlanden

generaal-majoor b.d.
E. R. d'Engelbronner

Z.E. luitenant-generaal
J. P. Verheijen

luitenant-kolonel b.d.
W. F. Anthonijsz

Bestuur

Voorzitter

B.A.C. Droste, cdre Klu

Vice-voorzitter

drs. R. H. Rozeboom, kol KLu

Leden

prof. G. C. Berkhof, lgen gn b.d.
mr. drs. C. Homan, kol marns
drs. F. J. J. Princen
A.L.C. Onderwater, kol KLu
jhr. mr. J. P. de Savornin Lohman
R. A. A. Klaver, kitz
drs. M. de Haas, tlt inf
(public relations)

Redacteur

T. de Kruijf, genm gn
p.a. Defensie Leergangen
Postbus 20701
2500 ES Den Haag
bezoekadres:
Brasserskade 227a
2289 PA Rijswijk
tel. 015-152700

Secretaris

A. G. D. van Osch, lkol art
Beringlaan 13
2803 GA Gouda

Penningmeester

M. P. Dekker, lkol gn
Eekschillersdreef 543
7328 LJ Apeldoorn

Ledenadministratie

J. J. M. Nijman
Karel Doormanlaan 274
2283 BB Rijswijk
Tel. 070-3947836

MARS IN CATHEDRA

JULI 1992

NR 89

Mededelingen van het bestuur

Voordracht

Op 11 en 13 november 1991 werd door brigade-generaal b.d. ir. E.B. van Erp Taalman Kip, directeur Prins Maurits Laboratorium te Rijswijk, voor de Vereniging een voordracht gehouden over het onderwerp:

Technologieontwikkeling, de invloed op de Nederlandse krijgsmacht

De tekst van de voordracht is hieronder weergegeven.

De titel van mijn voordracht kan zeer verschillende verwachtingen wekken. Het zal echter voor een ieder duidelijk zijn dat ik mij beperkingen zal moeten opleggen gezien de breedte van het onderwerp. Op het gebied van nieuwe technologieën, op het gebied van technologieontwikkeling zal ik keuzes moeten maken in mijn illustraties. Dat tracht ik met enige logica te doen. Bovendien hoop ik mijn voorbeelden zó gekozen te hebben, dat ze niet te zeer „krijgsmachtdeel” gebonden zijn.

Ik heb bij mijn voorbereiding steun gekregen van de collega TNO-laboratoria en het Nationaal Lucht- en Ruimtevaart Laboratorium. Ik stel mij voor mijn betoog als volgt op te bouwen:

- Ik geef kort aan wat mijn uitgangspunten zijn wanneer ik de Nederlandse krijgsmacht in de (nabije) toekomst beschouw.

- Ik geef een kort overzicht van de kritieke technologieën, gebaseerd op de US-keuzen. Daarbij zal ik deze technologieën kort nader toelichten aan de hand van trefwoorden.

- Omdat de Golfoorlog een demonstratie was van de mogelijkheden van de meest geavanceerde systemen op dit moment en eigenlijk ook een demonstratie was van de mogelijkheden van enkele nog niet uitontwikkelde/ingevoerde systemen, zal ik bij enkele aspecten hiervan stilstaan.

Vervolgens zal ik nader illustreren wat er in bepaalde sectoren plaatsvindt. Ik ga daarbij kort in op:

- Minder gevoelige munitie
- Chemische en biologische oorlogvoering

- Opleiding met behulp van simulatie en computerondersteuning
 - Ontwikkelingen op gebied van sensoren, vooral ook slimme wapens/munities
 - De ontwikkeling van de tank
- Ik zal aan het eind van mijn voordracht aandacht besteden aan technologieontwikkeling en wetenschappelijk onderzoek voor de Nederlandse krijgsmacht.

Als ik begin met enkele algemene uitgangspunten dan wil ik stellen dat de toekomst voor de Nederlandse krijgsmacht gekenmerkt wordt door o.a.:

- Een niet zeer duidelijk gedefinieerde dreiging.
 - Daarmee samenhangend een niet goed in te schatten waarschuwingstijd of in ieder geval een soort getrapte waarschuwingsscenario.
 - De verminderde kans op een conflict waarin nucleaire wapens worden gebruikt. De kans op gebruik van nucleaire wapens blijft echter bestaan.
 - Een grotere verscheidenheid aan mogelijke operatiegebieden.
 - Een groter aantal mogelijke groeperingen waarin met bondgenoten wordt samengewerkt; NAVO, WEU of andere opties.
 - De m.i. grote kans dat de Nederlandse krijgsmacht ook in de toekomst gebruik zal blijven maken van dienstplichtigen.
- In feite geef ik een opsomming van onzekerheden. Een andere benadering zou zijn te stellen dat, indien de Nederlandse krijgsmacht nu keuzes moet maken, ervan kan worden uitgegaan dat:
- Optreden altijd in internationaal verband zal plaatsvinden.
 - Het besluitvormingsproces snel en soepel moet kunnen verlopen.
 - Organisatie en opleiding een hoge mate van flexibiliteit moeten tonen.
 - Bij wapen- en systeemkeuze een hoge mate van veelzijdigheid en autonomie moet worden nagestreefd.

Voor wat betreft de meest belangrijke technologieën voor de toekomst richt ik mij bewust op de USA en met name op het Departement van Defensie.

Hoewel de USA op het gebied van civiele technologie op de wereldmarkt na de Tweede Wereldoorlog op veel terreinen haar leidende positie heeft verloren of heeft zien veranderen, is de leidende positie van de USA op het gebied van de militaire technologie nog duidelijk aanwezig. Het is te verwachten dat de Sovjet Unie in de nabije toekomst minder aandacht zal besteden aan de ontwikkeling van militaire technologie.

Eigenlijk is het onjuist om over militaire of civiele technologie te spreken. Het is juist om te spreken over civiele of militaire toepassingen.

Vaak wordt gesteld dat civiele toepassingen steeds meer richtinggevend zijn. Hoewel er van enige verschuiving sprake is, wil ik dat relativeren. De „Critical Technologies” (zoals in de USA geformuleerd in '90-'91) voldoen aan de volgende voorwaarden, zij moeten:

- de prestaties van bestaande wapensystemen verbeteren of nieuwe militaire mogelijkheden openen
- de beschikbaarheid, betrouwbaarheid, onderhoudbaarheid vergroten

— in belangrijke wapensystemen toepasbaar zijn en de industriële basis vergroten.

Verdeeld in prioriteitsgroepen vinden we dan:

Eerste prioriteit

- composite materials
- computational fluid dynamics
- data fusion
- passive sensors
- photonics
- semi conductor materials and micro-electronic circuits
- signal processing
- software producibility

Tweede prioriteit

- air breathing propulsion
- machine intelligence and robotics
- parallel computer architectures
- sensitive radars
- signature control
- simulation and modelling
- weaponsystem environment

Derde prioriteit

- biotechnology materials and processes
- high energy density materials
- hypervelocity projectiles
- pulsed power
- superconductivity

Recent is daar nog aan toegevoegd

- manufacturing technology

Ik heb al eerder iets gezegd over civiele versus militaire technologie. Een indeling naar die benadering ziet er als volgt uit:

Categorie 1

Defensietoepassingen stuwend

- high-energy density materials
- pulsed power
- data fusion
- passive sensors
- sensitive radars
- hypervelocity projectiles
- air-breathing propulsion
- signature control
- weapon system environment
- parallel computer architecture

Categorie 2

defensie/civiele toepassingen stuwend

- simulation and modelling
- signal processing
- computational fluid dynamics
- photonics
- superconductivity
- composite materials

Categorie 3

civiele toepassingen stuwend

- software producibility
- semiconductor materials and micro-electronic circuits
- machine intelligence and robotics
- biotechnology materials and processes

Wanneer je een globale vergelijking maakt van beide indelingen blijkt de gemengde categorie (2) het meest in de eerste prioriteitsgroep voor te komen. Ook Europa kent kritieke technologieën. We noemen het CEPA's (Collaborative European Priority Areas):

I.E.P.G. — EUCLID

Collaborative European Priority Area's

- modern radar technology
- silicon micro electronics
- composite structures
- modular avionics
- artificial intelligence
- signature manipulation
- opto-electronic devices
- satellite Surveillance
- underwater technology
- human factors

Ten slotte ter vergelijking een lijstje van Britse origine uit 1939. Daarin is te zien dat weliswaar veel veranderd is, maar dat sommige trends al vóór de Tweede Wereldoorlog gestart zijn:

Kritieke Technologieën UK 1939

- bacterial warfare
- new gases
- flame weapons
- gliding bombs, aerial torpedoes and pilotless aircraft
- long-range guns and rockets
- new torpedoes, mines and submarines
- death rays, engine-stopping rays
- magnetic guns

Elk van de Amerikaanse technologieën zal ik trachten met enkele hoofdkenmerken te belichten. Het blijkt dat vaak van samenhang, maar ook van overlap sprake is.

Composite materials

Nieuwe, revolutionaire materialen die in militair materieel, wapens, etc. gebruikt kunnen worden. Het gebied is zeer breed en omvat bijvoorbeeld versterkte kunststof vezels, keramische materialen, maar ook metaallegeringen. (Civiele) ruimtevaart is vaak ook toepassingsgebied.

Computational fluid dynamics

Het betreft stromingsberekeningen in alle snelheidsbereiken. Zowel gas, vloeistof, als desnoods vaste stof. Het toepassingsgebied omvat hypersonische voertuigen, maritieme toepassingen, zeer snelle rotorcraft, luchtademende voortstuwing etc.

Data fusion

Het betreft het overnemen van functies die vroeger door militaire bedieners en analisten werden verricht door gegevensverwerkingssystemen. Het verwerken dus van informatie van verschillende aard uit verschillende bron. Fraaie kernwoorden zouden hier zijn: acquisitie, integratie, filteren, correleren en synthetiseren. Vooral van toepassing in command, control, communications en intelligence. Als ik later iets over STEALTH zeg, kom ik hierop nog terug. Voor toekomstige vliegtuigen is sprake van een super cockpit.

Passive sensors

Dit zijn dus sensoren die niet zelf een signaal uitzenden om een doel te vinden, maar die slechts luisteren, waarnemen.

In dit gebied speelt zich de keuze af van detector materialen en constructies voor bijvoorbeeld langgolvig infrarood. Het zoeken is naar:

beter, makkelijker en goedkoper. Kwik, cadmium, telluur en platina silicide zijn verbindingen die in dit verband thuishoren, samen met gallium arsenide. Ook op akoestisch gebied is er nog grote activiteit, anti-onderzeeboot; ook anti-stealth.

Photonics

Het gaat om de technologie waarbij licht/fotonen en elektronica/elektronen de functie van huidige elektronische systemen overnemen. Voordelen van optische systemen of deelsystemen liggen bijvoorbeeld in moeilijke storbaarheid en laag energieverbruik, gecombineerd met snelheid. Fiber optiek speelt hierbij een grote rol.

Semi conductor materials en microelectronic circuits

De laatste dertig jaar heeft deze technologie vele industrieën doen ontstaan; dataverwerking, huiscomputers, robotics.

Het gevechtsveld is er in hoge mate door beïnvloed. Miniaturisatie en capaciteitsvergroting zijn kernwoorden. In veel gevallen is het productieproces echter moeilijk en complex. Als we spreken over de productie van zeer geavanceerde micro-elektronische circuits dan komen we termen tegen als:

- agressieve computerondersteunde ontwerptechnieken;
- fabricagetechnologie gericht op militarisering, gebruik bij extreme temperaturen en bij hoge stralingsdoses;
- verpakkings- en aansluitingstechnologieën.

Signal processing

Het gaat hier om het verkrijgen van de relevante informatie uit signalen ontvangen door sensoren. Op grond hiervan moet de militaire bediener beslissingen kunnen nemen. Vele functies kunnen wellicht worden geautomatiseerd. Het punt moet worden bereikt waarop de

apparatuur zelfstandig een aantal beslissingen kan nemen. Dat is natuurlijk van belang bij slimme wapens. Onder dit onderwerp komen ook neutrale netwerken ter sprake.

Software Producibility

Het gebruik van software, automatische software ontwikkeling, veilige, zichzelf beveiligende software voor heterogene netwerken en software met tijdsbeheersende eigenschappen.

N.B. software ontwikkeling en onderhoudskosten omvatten ongeveer 10% van het Amerikaanse defensie budget.

Airbreathing propulsion

Gasturbine motor, ontwikkeld in de jaren veertig en vijftig. Industrieel sprake van dual use. Nieuwe mogelijkheden door nieuwe materialen en ontwerptechnieken. De opbrengst/capaciteit van gasturbines in luchtvaart moet bij de eeuwwisseling verdubbeld zijn. We spreken over hogere vermogens bij lager verbruik, zoals hypersonische luchtdademende motoren (scramjet); ook scheepsvorstuwing, en tankvoorstuwing.

Machine intelligence and robotics

Veel moderne wapensystemen maken in feite gebruik van robotica technologie. Machine intelligence is het vermogen van computers om het menselijk vernuft na te bootsen en te versterken.

Expertsystemen geven advies en hebben probleemoplossend vermogen. Spraakherkenning en computervaarneming komen ter sprake, voorts gevechtsveldmanagement-systemen.

Robots kunnen bijvoorbeeld sneller werken, doordat bewegende delen minder massa hebben.

Parallel computer architectures

De snelheidslimieten in verband met de materiaaleigenschappen worden wellicht bereikt. Computers kunnen nu 10-20 miljard handelingen/sec. verrichten. Om vooruitgang in snelheid vol te houden (50% stijging per jaar) moet nu naar de computeropbouw worden gekeken.

Sensitive radars

Doelen zullen steeds moeilijker te detecteren worden. Effectief bereik van radars wordt daardoor kleiner. De gevoeligheid moet dus omhoog. Breedband radar, laagfrequente radars met anti-stoorvoorzieningen en moderne „over de horizon” radars komen hier aan de orde. Het gebruik is ook gericht op sterk beschermde doelen terwijl ook laserradar genoemd kan worden.

Signature control

(Modificatie) Verandering van signatuur, waardoor detectie en identificatie wordt bemoeilijkt.

Voor vliegtuigen betreft het bijvoorbeeld radar en infrarood signatuur; voor schepen akoestische signatuur en

voor tanks in de eerste plaats het zichtbare profiel. Het gaat zowel om uitgezonden als om teruggekaatste signalen. Ook decoys en hun signatuur vallen onder dit onderwerp.

Simulation and modelling

Er is een sterke interactie met andere kritische technologieën. Computer uitgevoerde simulatie en modellering vindt toepassing in ontwerp, fabricage, diagnose, opleiding, wargaming, gevechtsveld management en systeem evaluatie. De rol in de kosteneffectieve opleiding van personeel wordt steeds groter. Vaak is sprake van analytische simulatie, waarbij computermodellen moeten worden ontwikkeld.

Interactie met bijvoorbeeld computational fluid dynamics, weaponsystem environments, sensors, data fusion, etc.

Weaponsystem environment

Aan de ene kant worden sensoren steeds gevoeliger, aan de andere kant is er ook daardoor sterke beïnvloeding door weer, klimaat en terrein. Het is noodzakelijk dat deze omgevingsfactoren goed bekend en begrepen zijn. Weaponsystem environment technology leidt niet tot hardware ontwikkeling. Daarin verschilt het van de andere kritieke technologieën. We spreken bijvoorbeeld over akoestische propagatie onder water en over zeer nauwkeurige („klimaat”) omgevingsvoorspellingen. Als men uitgaat van een conflict dat niet op „attrition” gebaseerd is, maar op het succes van vooral de eerste acties, dan is nauwkeurigheid van deze technologie heel belangrijk. Ook ligt veel nadruk op onderwateractiviteiten. Het blijkt dat bijvoorbeeld voor Infrarood systemen door selectief filteren een grote verbetering mogelijk is van de signaal-ruisverhouding.

Biotechnology Materials and Processes

Het klinkt een beetje griezelig; na de ontdekking van mogelijkheden voor genetische manipulatie is het mogelijk gebleken, plante- en dierlijke cellen en microben als producenten te laten werken voor nieuwe materialen en processen.

Bij de toepassing in het *niet medische gebied* kan hieruit een nieuwe generatie lichte, sterke polymeren en composieten ontstaan; bijvoorbeeld voor de lucht- en ruimtevaartindustrie, voor beschermende kleding en voor chemische en biologische sensoren. Ook smeermiddelen kunnen hier ter sprake komen. De biotechnologie kan ook een rol spelen bij het minder gevaarlijk maken van afval.

High energy density materials

Het betreft samenstellingen van hoog energetische ingrediënten zoals explosieven en stuwstoffen. Het is duidelijk dat de toepassing hiervan in munitie en ruimtevaart algemeen is en dat verbeteringen kunnen leiden tot hogere prestaties. Op één aspect zal ik later kort ingaan: het aspect van de mindergevoelige energetische materialen.

Hypervelocity projectiles

Snelheden hoger dan 2000 m/sec. worden hier bedoeld en we spreken dan over MACH 6. Het gedrag van doelen en projectielen wordt in beschouwing genomen; ontwerp, voortstuwing en interactie. Vooral in de pantserbestrijding is dit onderwerp aan de orde.

Pulsed Power

We spreken over wapens en sensoren. Het betreft gerichte energiewapens, kinetische energiewapens, verbeterde identificatie en waarnemingssystemen en snelvuursystemen aarde-ruimte.

Onder de gerichte energiewapens vallen lasers, microgolven, en deeltjes bundels met hoge vuursnelheden en voortplantingssnelheid gelijk aan de lichtsnelheid. Vooral gericht tegen geleide projectielen en satellieten. De kinetische energie betreft vooral bestrijding van gepantserde doelen, vliegtuigen en geleide projectielen. De toepasbaarheid ligt vaak vrij ver in de toekomst. Er is nu nog sprake van ontwikkeling van kritische componenten voor gepulste energiesystemen (schakelaars, armaturen, condensatoren). Deze hebben weer civiele applicaties.

Super conductivity

In de periode 1911-1986 is veel onderzoek verricht. Supergeleiding bleek slechts mogelijk bij zeer lage temperaturen. De winst die wordt bereikt kan opwegen tegen het bezwaar van diepe koeling. In 1986 is ontdekt dat er materialen zijn waarbij supergeleiding mogelijk is bij veel minder lage temperaturen: vroeger 23° K. Nu is voor materialen die supergeleidingstemperatuur mogelijk maken bij 120°K of nog iets hogere temperaturen, niobium-titaan nodig.

De toepassing hiervan is nog ver weg. Men is bezig het proces te doorgronden. Toepassing vindt bijvoorbeeld plaats in sensoren.

Hiermee heb ik in het kort via een soort trefwoorden-systeem iets gezegd over de inhoud van de kritieke technologieën. Ik wil nu enige aandacht besteden aan de Golfoorlog. Daarvoor heb ik verschillende redenen die ik reeds eerder kort noemde:

— Het is een demonstratie geweest van gebruik van technologisch moderne, hoogwaardige wapens en systemen.

— Veel systemen die in de Golf zijn gebruikt zijn (nog) niet ingevoerd in Nederland of elders in Europa. Voor ons zijn dat nog wapens van de toekomst.

— Enkele systemen zijn door de Verenigde Staten in feite versneld op beperkte schaal ingezet, vooruitlopend op de definitieve invoering.

Eigenlijk zou ik kunnen zeggen dat de technologie, zoals door de Verenigde Staten toegepast in de Golf, voor ons nog toekomst is. Een toekomst die we misschien nooit zullen bereiken.

Ik zal proberen zoveel mogelijk die conclusies te trekken die relevant zijn voor de Nederlandse defensie. Een beetje gegoochel met typen en getallen moet u mij maar vergeven. Soms helpt het om even de aandacht te rich-

ten, of een orde van grootte vast te stellen. De meeste zaken hebben betrekking op de luchtmacht of in ieder geval inzet uit de lucht. Daar is de beslissende voor-sprong genomen, daar zijn de meest spectaculaire voorbeelden aan te ontlenen. Het is veel aantrekkelijker om aan te geven hoe je met misleiding en slimme wapens luchtafweersystemen uitschakelt en hoe je een projectiel een deur van een hangar laat invliegen, dan dat je aangeeft wat de opzet is van een systeem, waarbij je ingegraven compagnieën en bataljons bedekt met een laag zand.

Als ik eerst inga op de hoeveelheid uit de lucht ingezette raketten, bommen en projectielen, dan zien we bijvoorbeeld

- Totaal bijna 89.000 ton
- Daarvan precisie geleid ongeveer 7.500 ton, dat is ongeveer 8%
- Voor storing, misleiding etc. 500.000 chaff eenheden en 125.000 fakkels.

Als we op de precisiegeleide wapens ingaan zien we nog eens onderstreept hoe groot de aantallen waren en hoe onbetaalbaar een dergelijke inzet is.

- 300 TOMAHAWK cruise-missiles (à \$ 1.000.000)
- meer dan 1000 HARM's (à \$ 1.300.000)
- meer dan 100 PATRIOTS (à \$ 500.000)
- meer dan 5.500 MAVERICKS (à \$ 100.000)
- meer dan 2.900 HELLFIRES (à \$ 53.000)
- meer dan 3.000 TOW 2 en 2A projectielen (à \$ 18.000)
- meer dan 8.000 lasergeleide bommen van verschillend type

Het lijkt misschien dat oorlog voeren eenvoudig wordt wanneer sprake is van precisiegeleide of slimme munitie. Niets is minder waar. De organisatie er om heen is gigantisch. Er is sprake van een breed scala aan inzet-middelen en maatregelen om ongestoorde inzet mogelijk te maken. Ik zal kort ingaan op elektronische/elektromagnetische (tegen)maatregelen, doelopsporing en, in samenhang hiermee, het gebruik van satellieten. Hoezeer ik daarbij ook aan de oppervlakte blijf en bijvoorbeeld gedeeltelijk voorbijga aan de verschillende vliegtuig- en helicoptertypen, toch ontstaat het beeld van een gecompliceerd netwerk van geavanceerde middelen, waarbij sprake is van onderlinge afhankelijkheid.

Op het gebied van radartegenmaatregelen werd gebruik gemaakt van

- ontvangers/waarschuwingssystemen
 - * verwerken de ontvangen signalen
 - * geven aan of er sprake is van waargenomen worden of van wapeninzet (lock-on)
- chaff (passieve storing)
- stoorzenders (jammers-actief)
 - * ruis-brede band
 - * misleiding
 - * richting
 - * aantal doelen
- Uitschakeling met antistralingsprojectielen (doelzoekend)

In de Golfoorlog is voor misleiding op vrij grote schaal gebruik gemaakt van decoys (lokdoelen). Er is sprake van ten minste twee typen: tactische, van de lucht uit

ingezette lokdoelen (TALDS). 172 stuks werden ingezet in de eerste drie etmalen. Deze lokdoelen kunnen actief of passief radarsignaturen van aanvallende vliegtuigen geven maar ook chaff loslaten. Dit type is afgeleid van een Israëliisch ontwerp.

Een tweede soort is de Chukar Drone. In tegenstelling tot de TALD, legt de Chukar zelf de afstand naar het doel af. Men noemt dit een Target Drone. In het optische en infraroodgebied was sprake van

- rook
- infrarood-laser ontvanger-waarschuwingssysteem
- * ontdekt projectielancering
- * ontdekt laser aanwijzing
- infraroodfakkels
- infraroodstoorzenders, bijvoorbeeld knipperende IR-bron.

Dan nu een aspect van de Golfoorlog waar ik speciaal aandacht aan wil besteden, omdat het in hoge mate toekomsttechnologie betreft en verband houdt met een onderwerp dat ik later nog wil belichten.

Ik bedoel het inzetten van het F117.A vliegtuig dat van Stealth-technologie gebruik maakt. Voordelen waren:

- verhoogde overlevingskans
- element van verrassing
- het zich volledig op zijn taak kunnen concentreren door de piloot

De F117.A is het enige vliegtuig dat doelen in het centrum van Bagdad heeft aangevallen. De effectiviteit van de missies tegen strategische doelen was hoog.

Wat is nu de Stealth-technologie? Echt nieuw is het niet. Het komt neer op het maskeren van de signatuur. In de eerste plaats betreft dit de radarsignatuur. Er wordt radarabsorberend materiaal gebruikt en de vorm van het vliegtuig voorkomt het terugkaatsen van een duidelijke „radardoorsnede“.

Er zijn recent veel effectiviteitsvergelijkingen geweest die aangeven met hoe (relatief) weinig Stealth-vliegtuigen je opdrachten kunt uitvoeren of zou hebben kunnen uitvoeren. Als er B-2 Stealth-bommenwerpers ter beschikking zouden zijn geweest, dan zouden in de Golf twee B-2 bommenwerpers een opdracht hebben kunnen uitvoeren, waarvoor nu 75 niet-Stealth-vliegtuigen met ondersteuning nodig zouden zijn geweest.

Is er tegen Stealth dan niets te doen? Natuurlijk, eigenlijk heb ik daarover al iets gezegd bij de kritieke technologieën. Het beeld van maatregel-teenmaatregel in een lange keten van stappen, zal ook hier verder gaan. Wanneer we uitgaan van een Stealth-vliegtuig en de zichtbaarheid daarvan voor luchtverdedigingsradars, dan zijn er verschillende opties. Twee mogelijkheden liggen bijvoorbeeld voor de hand:

- Het sleutelen aan het uitgezonden signaal (brede band) en de gevoeligheid voor het terugvangen signaal; er wordt namelijk altijd wel enig signaal teruggekaatst.
- Het integreren van de informatie van stations op verschillende plaatsen die alle een deel van het gereflecteerde signaal ontvingen. Onder het hoofd "data fusion" heb ik daar eerder al iets over gezegd.

Het wordt allemaal wat ingewikkelder en vermoedelijk ook meer kwetsbaar, maar een Stealth-vliegtuig is zichtbaar te maken.

Voor wat betreft waarneming en doelopsparing in de Golf speelde het Joint Surveillance and Target Attack System (Joint Stars) een grote rol. Het systeem werd ten behoeve van de operatie Desert Storm versneld ingevoerd. Het systeem bestaat uit een gemilitariseerde Boeing-707 met een Phased Array Synthetic Aperture Radar. Twee systemen zorgden voor klokronde waarnemen van grondtroepenbewegingen in alle weersomstandigheden. Het bereikt was 150 tot 200 km.

Hiernaast werden Pioneer RPV's gebruikt voor verkenning, waarneming, doelaanduiding, routeverkenning voor helicopters, doelopsparing voor lanceerinrichtingen, commandoposten. Inzet was bij dag en nacht mogelijk. Het maximumbereik varieert van zeventig tot honderdachtig kilometer.

Ook wil ik de Exdrone noemen. Een drone die werd ingezet om bij daglicht mijnenvelden en verdedigende posities op te sporen. Het bereik, bestuurd uit een draagbaar grondstation, is zeventig kilometer.

Mijn opsomming van middelen sluit ik af met een indruk over de omvang van het satellietgebruik. Het betrof satellieten voor:

- vroegtijdige waarschuwing en dreigingsbeoordeling
- verkenning en waarneming
- verbindingen
- navigatie
- meteorologie
- geodesie

Voor wat betreft de vroegtijdige waarschuwing en dreigingsbeoordeling was vooral de waarschuwing van rakellanceringen en met name die van SCUDS van belang. Er was sprake van het gebruik van vijf satellieten met twee reserves. In de sector waarneming en verkenning werden ten minste zeven typen gebruikt. Op het gebied van communicatie werd van zes verschillende typen gebruik gemaakt, waarbij het in totaal 21 stuks betrof.

In het Golfgebied vormde de satellietcommunicatie de kern van het verbindingssysteem voor de commandovoering, controle en logistiek. Meer dan honderd super high frequency terminals vormden het netwerk.

Voor de meteorologische informatie waren twee satellieten in gebruik. Natuurlijk speelde navigatie een zeer grote rol. Er waren zes Global Positioning Satellites operationeel. Daartegenover stonden vijfenveertighonderd ontvangers.

Voorbeelden van het gebruik van het Global Positioning System waren:

- navigatie AH-64 heli's voor aanval op waarschuwingradars
- zoek- en reddingsmissies
- navigatie van grondtroepen
- navigatie van Joint Stars

Ten slotte kan nog worden verteld, dat de Amerikaanse topografische dienst op grote schaal gebruik maakte van gegevens die via satellietwaarneming werden verkregen.

Als we een opsomming proberen te geven van de beslissende factoren of sleuteltechnologieën bij het succes van de operaties in de Golf dan kan het volgende lijstje worden gebruikt:

- zeer nauwkeurige navigatie en wapengebruik. Efficiënte inzet en minimale „belendende" (collaterale) schade
- Stealth-technologie (verrassing)
- klokronde potentieel (druk oefeningen)
- efficiënte real-time waarneming en verkenning. Men was steeds op de hoogte van de situatie
- effectieve elektronische/elektromagnetische tegenmaatregelen
- geïntegreerd commando- en controlesysteem van de geallieerde strijdkrachten

Het is niet moeilijk om uit militair oogpunt grote bewondering voor de uitvoering van de operaties te hebben. Van mijn kant zal ik zeker niet ingaan op de vraag in hoeverre het optreden van Irak en de terreinomstandigheden de operatie vergemakkelijkten.

Wel is het goed om kort aan te geven, dat er toch ook sprake was van enkele kwetsbare plekken. Ik geef een paar voorbeelden:

- de operatie bleek weersgevoelig
- de identificatie vriend of vijand bleek nog steeds een groot probleem
- de coördinatie van inzetmiddelen bleek soms moeilijk. Er was bijvoorbeeld sprake van een wachttijd van een uur, toen men een ATACMS-systeem wilde inzetten en een luchtkorridor moest worden vrijgemaakt
- het opsporen van scudlanceerinrichtingen bleek zeer moeilijk te zijn

Dan wil ik nu een enkel gebied nader bespreken.

Bij het doornemen van de kritieke technologieën heb ik al aangeduid dat ik op het onderwerp ongevoelige of minder gevoelige munitie nog zou terugkomen.

Het lijkt voor velen misschien een detail. Het is echter naar mijn mening een zeer belangrijk detail waar te weinig over bekend is.

Het programma op dit gebied in de Verenigde Staten heeft in de eerste plaats een Marine-achtergrond. In 1967 is aan boord van het Amerikaanse vliegdekschip Forrestal bij het gereedmaken van vliegtuigen voor een actie een raket afgevuurd van een op het dek staand vliegtuig. Deze heeft een ander vliegtuig getroffen in de brandstoftank. Het getroffen vliegtuig had reeds bommen aan boord. Bij de hierop volgende brand en daardoor veroorzaakte munitie-explosies werd het schip ernstig beschadigd en kwamen meer dan honderd mensen om. Omdat er een professionele film-/televisieploeg aan boord was, is het ongeval zeer goed geregistreerd. Een van de fatale gebeurtenissen in de keten van rampen die plaatsvonden was het feit, dat de eerste bom ontplofte binnen een minuut na het begin van brand. Hierdoor werden de eerste twee brandbestrijdingsploegen, inclusief de leider van deze ploegen, nadat men zeer snel en effectief begonnen was met het vuur te bestrijden, letterlijk weggevaagd.

Het is duidelijk, dat wanneer in de gebruikte vliegtuigbommen een minder gevoelige springstof was toegepast, de schade wellicht beperkt was gebleven tot enkele verbrande vliegtuigen en het aantal slachtoffers zeer gering geweest zou zijn.

Een opsomming van het aantal slachtoffers en de financiële omvang van de schade ontstaan door explosies ten gevolge van ongevallen sinds de jaren zestig, waar-

bij in de meeste gevallen van brand sprake was, geeft voor de Verenigde Staten een getal van ongeveer driehonderdvijftig doden, ongeveer zevenhonderd gewonden en een materiële schade van honderden miljoenen dollars. Dat vliegdekschepen in dit kader uiterst kwetsbaar zijn, is te begrijpen, maar ook een tank is relatief kwetsbaar. Niet voor niets wordt bijvoorbeeld bij de M1 en de Leopard 2 de munitie in een soort bunker in de toren opgeslagen. De bunker biedt bij een explosie de mogelijkheid dat door het gebruik van wegblaaspanelen de rest van de tank gespaard blijft. Ik zou mijzelf te kort doen, gezien de activiteiten van mijn eigen laboratorium als ik niet iets zou zeggen over de dreiging van chemische wapens en de daaraan gerelateerde dreiging van biologische wapens.

Het probleem is als volgt aan te duiden:

- deze middelen zijn in een aantal gevallen vrij eenvoudig en goedkoop te maken in groot volume
- de fabricage is nauw verwant aan de civiele productie van bestrijdingsmiddelen of farmaceutische producten
- de grondstoffen of precursors (sleutelvoorlopers/aanloopfabricaten) zijn niet specifiek voor de toepassing als strijdmiddel.

Binnen de NAVO en het voormalige Warschau Pact is besloten om de chemische wapenvoorraden te vernietigen. Er is veel werk verricht in Genève om tot een verdrag te komen waarbij gebruik, productie en in voorraad hebben van chemische wapens wordt verboden.

Toch ben ik niet hoopvol dat op korte termijn overeenstemming wordt bereikt over het verdrag en het bijbehorende inspectieregime met alle landen die in staat zijn en bereid zouden kunnen zijn chemische/biologische wapens te ontwikkelen, produceren en gebruiken. Dat een dergelijke dreiging zeer reëel is, blijkt uit de inspanningen van Irak in dit kader. Het is gebleken dat Irak over grote voorraden mosterdgas en zenuwgas beschikt. De voorraad zenuwgas bestaat gelukkig nog slechts uit Tabun en Sarin. De meer geavanceerde typen Soman en VX (stroperig, vooral voor huidbesmetting) kan men nog niet maken.

Nederland heeft een goede naam op het gebied van het onderzoek naar beschermingsmiddelen en „geneesmiddelen" tegen chemische wapens.

Het lijkt mij essentieel dat dit onderzoek samen met dat van de bondgenoten doorgaat en dat de ontwikkeling van beschermende uitrusting, vaccins en geneesmiddelen wordt voortgezet. In de huidige situatie kan de Nederlandse militair bij „out of area" operaties worden blootgesteld aan chemische wapens.

De ontwikkeling van moderne medische technieken en biotechnieken maakt het denkbaar dat biologische strijdmiddelen worden gebruikt. Er is ook een soort overgangsgebied tussen chemische en biologische wapens. Men spreekt van mid-spectrum agents. Het probleem zal altijd zijn dat ook wanneer er een verdrag komt, gepoogd zal worden om middelen te ontwikkelen die niet onder dit verdrag vallen. Ik wil nog twee termen gebruiken: Incapacitantia en Maskerbekers.

Ook in dit geval zal het nodig zijn om zeer actief door onderzoek en ontwikkeling een voorsprong te houden op de mogelijke gebruiker van deze wapens, zodat men zich effectief kan beschermen.

Opleiding en het gebruik van opleidingsleermiddelen is altijd een sterk punt van de Nederlandse krijgsmacht geweest.

Ruim een jaar geleden woonde ik de commando-overdracht bij van een pantserinfanteriebataljon. Toen ik met de scheidende commandant na afloop stond te praten en vroeg met wat voor gevoel hij op zijn commandoperiode teugkeek, gaf hij een antwoord in de trant van: „O, niet alles is ideaal, er is krapte aan oefenterreinen, een deel van het materiaal begint wat ouder te worden, maar toch ben ik ervan overtuigd dat het bataljon heel goed geoefend is.”

De kern van zijn tevredenheid lag in het besef dat het systeem van opleiding en oefening met alle daarbij behorende hulpmiddelen van zeer hoge kwaliteit is.

Enige weken geleden was ik op bezoek bij de Staf van het Eerste Legerkorps. Het opleidingssysteem met vijf niveaus, varieert van de individuele functieopleiding tot de opleiding van commandanten en staffunctionarissen of hogere niveaus.

Aangepast aan die niveaus is er een scala aan trainers, simulatoren en wargames ontstaan. Hoe goed dat samsenspel ook is, ik vraag me af of er niet moet worden gestreefd naar een uitbreiding en versnelling van dit proces. Bijvoorbeeld bij INTACT en KIBOWI is er nog slechts sprake van één prototype. De pelotonsvuurleidingstrainer is er nog niet.

Het ontwikkelen en beproeven van aanvullende/nieuwe middelen, wargames etc. kost veel tijd. Het lijkt mij dat nu in de huidige situatie van meer opties voor de waar- schuwings- en van meer operationele scenario's, nog meer aandacht aan oefening en simulaties en de internationalisering daarvan moet worden besteed.

Cruciaal punt daarbij is dat bijvoorbeeld de wijze van optreden en het operatiegebied niet „hard” in deze trainers zijn ingevoerd, maar zeer flexibel kunnen worden veranderd. Zo kunnen met behulp van de nu reeds ontwikkelde hulpmiddelen nieuwe gevechtsdoctrines in andere dan de tot nu toe gangbare operatiegebieden worden „beproeft”. Op deze wijze kunnen „papieren” gedachten hard worden gemaakt en verder worden uitontwikkeld. Op het FEL-TNO is hiervoor de zogenaamde Force-Structure-Studie faciliteit opgebouwd.

De ontwikkeling van de staftrainers gaat duidelijk verder dan alleen op het nationale niveau. Internationaal wordt al gedacht aan het uitvoeren van multinationale oefeningen met behulp van computerondersteuning. In een dergelijk concept wordt op nationaal niveau geoefend met de militaire inbreng van dat land en met het lokale model van dat land. Deze modellen zijn in feite aan elkaar gekoppeld zodat er een relatie gaat ontstaan tussen de verschillende lokale (nationale) gevechten. De onderzoeksactiviteiten op dit gebied spitsen zich nu toe op de discussie omtrent exacte doelstellingen van computerondersteunende multinationale oefeningen. Uitgaande van die doelstelling kan vervolgens worden vastgesteld of en hoe verschillende (nationale) modellen aan elkaar dienen te worden gekoppeld.

Voor deze koppeling is dan weer een „protocol” nodig waarin gedefinieerd staat op welke wijze de modellen hun onderlinge informatie uitwisselen. Als eenmaal verschillende modellen aan elkaar kunnen worden gekop-

peld kan ook worden gedacht aan een opzet waarbij computerondersteunende oefeningen en veldoefeningen tegelijkertijd worden uitgevoerd. Bijvoorbeeld kan met behulp van KIBOWI een bataljon worden getraind waarbij één van de compagnieën van dat bataljon door INTACT wordt gepresenteerd. Eén van de pelotons uit die compagnie zou vervolgens daadwerkelijk in het veld kunnen opereren met laser-schietsimulatie (TALISSI). Op deze wijze vindt dus ook nationaal een zeer grote integratie van oefeningen en oefendoelstellingen plaats. Zo kunnen op een zeer kosteneffectieve manier allerlei vormen van training en opleiding worden gebundeld.

Wanneer ik iets zeg over anti-tankwapens en anti-tankmunitie enerzijds en de toekomst van de tank anderzijds, loop ik snel het gevaar een groot aantal typen of categorieën te moeten onderscheiden. Ik probeer mij tot de hoofdlijnen te beperken.

Bij de anti-tankwapens en -munitie wil ik de verdeling maken in:

- richtlijnsystemen (lign of sight)
 - systemen voor indirect richten (non lign of sight)
- Bij de richtlijnsystemen vinden we de huidige kinetische energie-tankprojectielen zoals APFSDS en de holle lading projectielen zoals bijvoorbeeld TOW 2A. De trend is om voor het tankkanon tot kalibers van 140 mm te komen bij een zo groot mogelijke lengte/diameter-verhouding van de penetrator. De ultieme penetrator rust als het ware op de hulsbodem. De aanvangssnelheden kunnen worden opgevoerd door t.z.t. vloeibare stuwstoffen te gebruiken. Het is ook mogelijk om een projectiel nog tijdens de vlucht te versnellen door gebruik van zeer snel brandende kruiden of met behulp van een ramjet-aandrijving. Voor de richtlijn wapens met explosieve gevechtsskop zien wij typen ontwikkeld worden die de bovenkant van de tank aanvallen (overflying top attack). De TOW 2B is daarvan al een voorbeeld. Projectielen die de bovenkant van een tank aanvallen, maken in het algemeen gebruik van holle ladingen wanneer de afstand tot de tank klein is of het projectiel de tank treft. Wanneer het projectiel op grotere afstand van de tank passeert wordt meestal van een projectielvormende lading gebruik gemaakt. De effectiviteit van holle ladingen en projectielvormende ladingen is mede vergroot door computergestuurde fabricagetechnieken en computer-gestuurde ontwerp-technieken.

Als ik over de systemen voor indirecte richting spreek dan is er mogelijkheid voor grondgebonden systemen om afstanden te bereiken van 100 km en meer. Natuurlijk is een effectief gebruik op grote afstanden alleen mogelijk als er goede waarnemingsystemen beschikbaar zijn.

De categorie voor indirecte richting past veelal slimme submunitie toe die werkzaam zijn tegen de bovenkant van de tank.

De nu voor de MLRS beschikbare submunitie zijn van een nog vrij beperkt ontwerp. Er wordt een pendelparachute gebruikt. Het systeem is vrijwel alleen tegen stilstaande doelen te gebruiken. Systemen die met doelzoekende manoeuvreerbare subprojectielen werken, kunnen een hoge effectiviteit bereiken, ook tegen zich verplaatsende doelen. Het is verschrikkelijk jammer dat

het NAVO-project APGM 155 mm (Autonomous Precision Guided Munitions) is gestopt. Een (tijdelijk) gebrek aan fondsen in de Verenigde Staten leidde tot voortijdige beëindiging van een project met een goede organisatorische opzet, een brede internationale deelname en enkele goede ontwerpen. Men schijnt daar nu spijt van te hebben.

Het is goed even stil te staan bij de sensortechnieken voor deze slimme munitieën.

De belangrijkste soorten zijn:

- millimetergolfradar
- infrarood (warmtebeeld)

Daarnaast zijn mogelijk:

- TV (alleen bij daglicht)
- akoestisch (aanvullend)

Een vergelijking van de millimetergolfradar en de infrarood sensors geeft aan dat de infrarood sensoren gevoeliger zijn voor slechte weersomstandigheden, zoals laaghangende bewolking, dichte regen, sneeuw etc. Bovendien is het onderscheidingsvermogen minder dan dat van de millimetergolfradar. Deze laatste kan bijvoorbeeld een tank van een vrachtwagen onderscheiden. Maskering van de bovenkant van een tank met behulp van radarabsorberende materialen is mogelijk. Bij vochtig weer neemt de effectiviteit daarvan toe. Het is tegenwoordig mogelijk om beeldvormende infrarood sensoren te construeren. Deze hebben een groot onderscheidingsvermogen.

Door verbetering van fabricagetechnieken, keuze van nieuwe materialen etc., worden gecombineerde infrarood/millimetergolfsensoren mogelijk. Een Amerikaanse ontwikkeling van dit moment maakt gebruik van een gecombineerde infrarood-akoestische sensor.

Op een speciaal type pantserbestrijdingswapen, dat eigenlijk tussen de verschillende categorieën inzweeft wil ik nog apart ingaan. Ik bedoel het fiber optisch geleide wapen. In Nederland is in het kader van een nationaal technologie project een studie naar de mogelijkheden van een dergelijk wapen gedaan.

Er is een soort trainer/simulator gebouwd en vijf concepten zijn geanalyseerd. Het wapen kan zowel tegen tanks als tegen helicopters effectief zijn. Het is als het ware een draadgeleid wapen, waarbij de glasvezel-draad het beeld van de sensor overbrengt naar de schutter, zodat waarneming, doelopsporing en aanval op het doel mogelijk worden gemaakt. De maximumdracht die mogelijk bleek bij één bepaalde constructie was 30 km. Het aantrekkelijke van een dergelijk wapen is de relatief goedkope constructie en de minder grote afhankelijkheid van aparte waarnemings- en doelopsporingsmiddelen.

Nadat ik zolang heb stilgestaan bij de pantserbestrijdingsmiddelen wil ik de tank en toekomst daarvan bezien. Over de vergroting van het kaliber en de munitieverbeteringen heb ik al wat gezegd.

Voor de pantserbescherming is er nog ruimte voor verbeteringen

- betere materialen, betere samenstelling;
- explosief reactief pantser;
- actief pantser met sensor-activering.

Voor wat betreft de frontsector kan vooral tegen holle-

ladingprojectielen een zeer hoge mate van ballistische bescherming worden bereikt.

Ook tegen veel typen kinetische energiepenetratoren kan een hoge mate van bescherming worden bereikt. Voor de bovenkant (en achterkant) zal dat echter minder goed lukken. Bij de voortgaande ontwikkeling van slimme munitieën kan de tank niet meer geheel op zijn ballistische bescherming vertrouwen.

Een toekomstig tankontwerp moet daarom voor wat betreft de bescherming uitgaan van de volgende gedachtenstappen

- voorkomen van detectie
- silhouet
- radar en infraroodsignatuur

Met name stealth technieken gaan hier een rol spelen.

- voorkomen van het getroffen worden
- beweeglijkheid
- signatuur vervorming
- actief pantser
- voorkomen dat bij een treffer doorboring plaatsvindt
- extra pantser op kwetsbare delen
- voorkomen van schade bij doorboring
- extra bescherming personeel (als bij heli)
- compartimentering
- minder gevoelige munitie als deel van het systeem.

In het laatste deel van mijn voordracht zal ik kort staan bij de Nederlandse situatie. Het meest recente beleidsdocument, de defensienota „Herstructurering en Verkleining” is uit mijn standpunt een teleurstellend document. Door de gekozen indeling komt het wetenschappelijke onderzoek en de technologieontwikkeling geheel in de materieelhoek. De indruk ontstaat dat er een nauwe band is met de vraag of men moet ontwikkelen of deelnemen aan ontwikkelingsprojecten, dan wel van de plank kopen. De term „van de plank kopen” wordt verschillende malen gebruikt en suggereert dat men dan van eigen onderzoek en ontwikkeling kan afzien. Maar ook wanneer van de plank wordt gekocht, is het van belang een slimme koper te zijn.

Nederland heeft een aantal instituten dat zich grotendeels of gedeeltelijk bezighoudt met wetenschappelijk onderzoek en technologieontwikkeling voor defensie. Een belangrijk deel van dat werk leidt niet tot nationale productie of samenwerking in een internationaal productieprogramma. Het heeft bijvoorbeeld betrekking op informatievervalsing, besluitvormingsondersteuning en opleiding. Een voorbeeld uit de opleidingssector gaf ik u al. Een tweede voorbeeld is de studie „Technologische Ontwikkelingen”. Dat is een studie die voor een aantal missiegebieden ten behoeve van de krijgsmacht-delen voor de lange termijn wordt uitgevoerd. De inhoud wordt periodiek aangepast aan de ontwikkelingen en heeft betrekking op de periode na 2000. Kortom, een essentieel document voor de besluitvorming. De kennis die nodig is om een dergelijk document op te bouwen, kan alleen via eigen onderzoek worden verkregen. Een derde voorbeeld betreft de beoordeling van de wapeneffectiviteit of de wapen-doel interactie. Studies op dit gebied geven informatie over zowel munitie of wapenuitwerking als over de kwetsbaarheid van materieel. Met gebruik van computermodellen worden kwantitatieve gegevens verkregen. Het feit dat het tank-munitie pak-

ket en het pakket anti-tankmunitie van Nederland een zeer hoge kwaliteit hebben, is mede via dat soort studies bereikt. De juiste typen zijn op het juiste tijdstip gekocht. Er zijn veel meer voorbeelden te noemen, maar ik moet mij beperken.

Welke instituten betreft het nu? In de TNO-organisatie is een Hoofdgroep Defensieonderzoek opgenomen. Daaronder ressorteren drie laboratoria, die eigenlijk als een soort huislaboratoria fungeren:

- het Fysisch en Electronisch Laboratorium (FEL: operations research, systeemontwikkeling, radar en communicatie, fysica en akoestiek, sensorsystemen)
- het Prins Maurits Laboratorium (PML: chemische protectie en risicoanalyse, analytische chemie, chemische toxicologie, wapeneffectiviteit, ballistiek en raket-techniek, munitiefunctie en explosieve stoffen, explosieveiligheid en beschermingskunde, pulsfysica)
- het Instituut voor Zintuigfysiologie (IZF: visuologie, audiologie, cognitieve psychologie, technische menskunde, thermofysiologie, verrichtingspsychologie, evenwichtsonderzoek en training en opleiding).

Daarnaast zijn er nog twee laboratoria waar op aanzienlijke schaal onderzoek en ontwikkeling ten behoeve van defensie wordt verricht, namelijk:

- het Nationaal Lucht- en Ruimtevaart Laboratorium (NLR: stromingen en aerodynamica, constructie en materialen, vliegende systemen, ruimtevaart, informatica)
- het Maritiem Research Instituut Nederland (MARIN: schepen, offshore, nautisch onderzoek en opleiding, software-ontwikkeling, meetsystemen en technieken)

Het werk van deze instituten draagt naar mijn mening aanzienlijk bij aan de hoge kwaliteit van ons defensiematerieel, de opleidingen in Nederland, het besluitvormingsproces en de relatief hoogwaardige Nederlandse bijdrage aan het overleg over internationale samenwerking.

In tijden van reorganisatie en herbezinning lijkt het mij logischer bij de beoordeling van de omvang van het wetenschappelijk onderzoek om verband te leggen met de taken van de krijgsmacht en de diversiteit van het materieel, dan met aantallen mensen en uitrustingsstukken.

Voordracht

Op 11 en 12 februari 1992 werd door generaal-majoor A.J. van Vuren een voordracht gehouden over:

(Militaire) ontwikkelingen in de voormalige Sovjet-Unie

Hieronder volgt een gecompriëerde tekst van de door generaal-majoor Van Vuren gegeven lezing, alsmede een samenvatting van de discussie die na afloop van de voordracht werd gehouden.

Toen ik als militair attaché naar de voormalige Sovjet-Unie ging, vroegen veel mensen mij, waarom ik deze plaatsing ambieerde. Ik heb mij daar namelijk zelf voor opgegeven. De reden wil ik u niet onthouden. Ik heb dat gedaan, omdat ik altijd al het voornemen had, om na mijn dienstverlating daar te gaan kijken. Mijn loopbaan is immers in belangrijke mate bepaald door het feit, dat er zoiets als een Warschau-Pact en een Sovjet-Unie waren, waarvan een grote dreiging voor het Westen uitging. Ik had altijd het plan om daar eens te gaan kijken, et voila, ik kreeg de gelegenheid om dat tijdens mijn loopbaan te doen. Ik moet u eerlijk zeggen dat dit de rijkste ervaring is geweest uit mijn gehele loopbaan. Ik ben daar geweest van 22 mei 1990 tot 16 september 1991; dat is voor de snelle rekenaar zestien maanden. Niet erg lang dus. Waarom zo kort zult u zich afvragen; problemen gehad met de KGB? Nee, het is simpel door het feit dat ik daar geen huis heb gehad. Na een jaar in een Russisch hotel te hebben gebivakkeerd moet ik zeggen, dat daar de grootste aardigheid vanaf begint te gaan. Het zijn wel zestien heel cruciale maanden geweest. Niet alleen voor mij, maar ook voor de Sovjet-Unie. Toen ik daar aankwam, kon je heel goed zien dat er veranderingen in gang waren gezet, aangeduid met de bekende sleutelwoorden perestrojka en glasnost. Het was niet meer zoals het was geweest, maar je kon nog heel goed de structuren zien, zoals die voordien waren. Met andere woorden: ondanks de veranderingen tekende het verleden zich nog duidelijk voor je ogen af. Toen ik zestien maanden later wegging, stonden die structuren nog net zo'n beetje overeind, maar je kon heel goed zien dat ze op instorten stonden, hetgeen dan ook kort daarna is gebeurd.

Ik heb mij niet alleen beperkt tot de hoofdstad Moskou, maar ik heb in totaal een kleine vier maanden (niet aan één stuk) door het land gereisd. Ik heb alle vijftien republieken van de voormalige Sovjet-Unie bezocht. En daarom wil ik graag beginnen met iets te zeggen over de republieken.

De republieken kunnen grofweg worden ingedeeld in vijf groepen. Allereerst de *Slavische republieken* met als grootste de Russische Federatie. Dit is een kolos-saal gebied. Van het uiterste westen, t.w. Kaliningrad

(het voormalige Königsberg) waarvan een hoop mensen niet weten dat dat nog bij Rusland hoort, tot het uiterste oosten overspant deze republiek elf tijdzones. Als de mensen die bij de Bering Straat wonen opstaan, gaan de mensen in Kaliningrad naar bed. Het woord federatie zegt al, dat het hier niet om een staatkundige eenheid gaat. Alleen Rusland zelf bevat al zestien autonome republieken. „Autonome republiek” klinkt misschien hoger dan alleen „republiek”, maar dat is niet zo. Een autonome republiek is hiërarchisch gezien, een onderschikking van een republiek. Er zijn daarnaast nog vijf autonome provincies en tien autonome districten. Er zijn in totaal eenendertig entiteiten die binnen die federatie een aparte status hebben gekregen. En dat is met geen ander doel dan de etnische minderheden in die federatie iets eigens te geven. Veel van die gebieden liggen in het midden van de Russische Federatie, en dat baart reële zorgen. Als al die volken volledige zelfstandigheid zouden willen, zou dat wel eens een splitsing kunnen opleveren van het Russisch grondgebied in een Europees en een Aziatisch deel.

Als tweede Slavische republiek noem ik de Oekraïne. De Oekraïne is qua afmeting en qua bevolking (52 miljoen mensen) te vergelijken met Frankrijk. Ook de Oekraïne is bepaald geen staatkundige eenheid. Het westelijk deel van de Oekraïne is na de Tweede Wereldoorlog van Polen afgenomen en is fel nationalistisch; veel nationalistischer dan bijvoorbeeld het oostelijk deel. Met name de oosttoever van de rivier de Dnjepr is van oudsher door de Russen overheerst. Hier is het percentage Russen het grootst en men voelt er zich het minst verbonden met de Oekraïense identiteit. De Krim is in 1954, onder Chroesjtsjov, bij de Oekraïne gevoegd. De Krim hoorde daarvoor bij de Russische Federatie en de bevolking is overwegend Russisch. Maar omdat in 1954 de Sovjet-Unie een zeer centraal geregeerde staat was, maakte het niet zoveel uit of je bij de ene republiek hoorde of bij de andere. Bovendien was in 1954 protesteren tegen een beslissing van het Centrum (Moskou) niet echt verstandig.

Voorts zijn er nog andere afzonderlijke regio's zoals bijvoorbeeld het gebied om Odessa en de Donbas. Ook de Oekraïne is dus geen homogene republiek. Ik moet echter wel zeggen, dat bij de verkiezingen op 1 december zeer verrassend, massaal is gekozen voor onafhankelijkheid. Dat staat daar dan weer mee in tegenspraak. Het kan niet anders zijn dan dat ook een groot aantal Russen in de Oekraïne vóór onafhankelijkheid heeft gestemd.

De derde Slavische republiek is Wit-Rusland met tien miljoen inwoners. Deze republiek is traditioneel zeer op Rusland georiënteerd.

Dan krijg je een enorm gebied: Centraal Azië met daarin de republieken Kazachstan en zuid daarvan Kirgizië, Tadzjikistan, Uzbekistan en Turkmenistan. Kazachstan wordt meestal apart genoemd; het heeft een wat ander karakter dan de vier meest zuidelijke republieken. Kazachstan beslaat een zeer groot gebied. Qua grondoppervlak is het de tweede republiek van de Sovjet-Unie. Het is heel dun bevolkt; in het hele gebied

wonen 17 miljoen mensen waarvan circa veertig procent Russen. Het percentage Aziaten ligt hier veel lager dan in de andere vier Centraalaziatische republieken. De Kazachen, naar wie de republiek is genoemd, vormen een minderheid van eveneens circa veertig procent.

Er zijn veel bodemschatten in Kazachstan. Deze rijkdommen in combinatie met de enorme geografische afmetingen maken Kazachstan in strategisch opzicht, bijzonder belangrijk voor Rusland. De islam heeft hier nooit zo diep wortel geschoten. De Kazachen zelf zijn wel islamitisch, maar niet fanatiek. Dat geldt ook voor Kirgizië. In Uzbekistan en Tadzjikistan zijn wel fanatieke aanhangers van de islam; hier vind je fundamentalisten. De bevolking groeit snel. De moslims hebben veel grotere gezinnen dan de Slaven. De Slaven vinden dat bedreigend omdat daardoor het relatieve aandeel van de Slavische bevolking afneemt. Dit demografische probleem kent men niet in Turkmenistan. Dit is een merkwaardige republiek. Er wonen maar 3,8 miljoen mensen. Centraal ligt de gigantische Karakoemwoestijn. De mensen wonen aan de rand van de republiek om de woestijn heen. Er is daardoor weinig samenhang in de bevolking, en dus ook nauwelijks sprake van een staatkundige identiteit. Het Centraalaziatisch gebied heeft koloniale trekken; het doet denken aan Zuid-Afrika. De grenzen zijn wat willekeurig getrokken. Het is in de vorige eeuw veroverd door de toenmalige tsaren en het werd als een kolonie behandeld. De daar wonende Aziatische volken hebben van oudsher onderling grote tegenstellingen en conflicten. Gezamenlijk hebben ze echter nog meer problemen met de Europees-Russische bevolking. De hier wonende Europeanen voelen zich doorgaans superieur aan de Aziaten. De Aziaten denken daar echter heel anders over; als de Europeanen zich niet met ons hadden bemoeid, zou het nu veel beter met ons gaan, zo stellen zij. Tussen Aziaten en Europeanen is weinig begrip.

Moldavië moet ik apart noemen omdat het een republiek is met een eigen gezicht. Tot 1828 heeft het deel uitgemaakt van de door de Turken overheerste Balkan. De inwoners hebben dezelfde volksaard als de Roemenen; zij spreken ook dezelfde taal. Toch willen de meeste Moldaviërs voorshands geen deel uitmaken van Roemenië, vanwege de daar heersende armoede en chaos. In deze republiek wonen een paar grote minderheden. De republiek strekt zich oostelijk iets uit over de Dnjestr en de daar wonende Russen hebben een eigen republiek uitgeroepen. Men spreekt daar van de Dnjestrrepubliek. Dan zijn er nog de Turkse Gagaoezen, die eveneens hun eigen republiek hebben uitgeroepen. Zo zijn er genoeg interne problemen die het de leiding in de Moldavische hoofdstad Kisjynjov (nu Tsjisinau) moeilijk maken.

Ik noem als volgende groep de *Transkaukus*. Dit is altijd een roerig gebied geweest. Het omvat de republieken **Georgië, Armenië en Azerbaydzjan**. In Azerbaydzjan wonen zo'n 7 miljoen Azerbaydzjanen of Azeri's. Er wonen echter ook nog 17 miljoen Azeri's in Iran. Het is altijd een probleem voor Moskou geweest dat hun Azeri's niet te „close” zouden worden met hun volksgeno-

ten in Iran. Ook dit is weer een islamitische republiek. Zij hebben grote problemen met Armenië. De Armenen zijn een heel ongelukkig volkje, dat sterk doet denken aan de joden; zij hebben altijd in de hoek gezeten waar de klappen vallen.

Het Azerbaydzjaanse Nachitsjevan ligt door Armeens grondgebied gescheiden van Azerbaydzjan. En het door Armeniërs bewoonde Nagorno Karabach ligt op Azerbaydzjaans grondgebied. Door deze geografische omstandigheid hebben de Armeniërs en de Azeri's elkaar, als het ware, in een houdgreep. Georgië is net als Moldavië, een republiek met veel interne problemen vanwege minderheden zoals de Zuidosseten, de Adzjaren in het zuidwesten en de Abgazen langs de Zwarte Zee.

Volledigheidshalve noem ik tenslotte nog de drie *Baltische Republieken* die deel hebben uitgemaakt van de Sovjet-Unie: **Estland, Letland en Litouwen**. Ik wil hier echter niet te lang bij stilstaan, omdat dit nu geheel zelfstandige landen zijn. Het zijn duidelijk verschillende landen. Wel hebben zij met elkaar gemeen dat zij een sterk Europese inslag hebben. Als je er de grens over gaat, zie je het verschil onmiddellijk; alles ziet er veel verzorgder uit en de bevolking is plichtsgetrouw en efficiënt.

Verder wil ik stilstaan bij de Russen. Wat is namelijk het probleem? Zo goed als Holland niet Nederland is, zo is Rusland niet de voormalige Sovjet-Unie, maar het is wel de grootste republiek.

De voormalige Sovjet-Unie bestond uit ongeveer 300 miljoen mensen en ongeveer de helft daarvan was Rus. Die Russen vormen naar mijn mening in de voormalige Sovjet-Unie een soort tijdbom. Dat er veel Russen in Rusland zelf wonen zal geen verrassing zijn, maar wat dacht u bijvoorbeeld van 20% Russen in de Oekraïne, 40% in Kazachstan, 34% in Letland en 30% in Estland. Kortom: de Russen zijn in alle republieken aanwezig. Zij vormden zowel in de tsaristische tijd als in de communistische tijd de leidinggevende klasse; als groep in de bevolking hadden zij de touwtjes in handen. Daardoor zijn de andere volken erg argwanend tegenover hen.

Men kan zich afvragen waarom al die minderheden in de voormalige Sovjet-Unie niet teruggaan naar hun eigen republiek. Dan zijn alle problemen immers opgelost. Maar zo simpel is dat natuurlijk niet. Allereerst hebben niet alle volken een eigen republiek. En verder wonen in de Sovjet-Unie op dit moment circa 60 miljoen mensen die niet in de republiek wonen waar zij etnisch gezien thuishoren. Daarvan zijn er op dit moment 600.000 vluchtelingen, dat is een procent van het totale aantal. Dat zijn b.v. Armeniërs die Azerbaydzjan uitgeschopt zijn en vice versa. Dat zie je op meer plaatsen. Met deze zgn. interne vluchtelingen wist de voormalige Sovjet-Unie absoluut geen raad; het was onmogelijk al die mensen op te vangen.

Het minderhedenprobleem zal dus blijven; 60 miljoen mensen zijn nu eenmaal niet te hervestigen. Dus zijn de Russen buiten Rusland overal een minderheid. Dat zit deze Russen niet lekker, want dat is het volk dat altijd gedomineerd heeft.

Tegelijkertijd krijg je met de nu ontstane onafhankelijkheid allerlei vormen van discriminatie tegen de Russen

in die andere veertien republieken. Nu zult u dat verwachten in de meer wilde republieken zoals in de Kaukasus en in Centraal-Azië, maar laat ik u wat zeggen over de rustiger Baltische Republieken. Daar is wetgeving in voorbereiding die antwoord moet geven op de vraag wie bijvoorbeeld een Let is in Letland. De regels zijn als volgt:

- je moet 6 jaar in Letland gewoond hebben;
- je moet Lets kunnen spreken;
- en je mag geen burger zijn van een ander land, lees een andere republiek.

Als je deze criteria op de bevolking van Letland toepast, valt 80% van de niet-Letse bevolking uit de boot. Die krijgen dus een tweederangs status in Letland. In Estland is men met soortgelijke wetgeving begonnen. Rusland moet dit allemaal maar aanzien en kan er in feite niets aan doen dat hun landgenoten in de tang worden genomen binnen die kleine republiekjes.

Volgens mij vormen de Russische minderheden in de veertien overige republieken a.h.w. een tijdbom, enerzijds willen deze republieken hun soevereiniteit vestigen en daardoor voelt de Russische minderheid zich onderdrukt of zich althans beroofd van hun vroegere voorkeurspositie en anderzijds kan Rusland al dan niet vermeende onderdrukking van volksgenoten niet over zijn kant laten gaan. Een recept voor onrust en spanning.

Om de Sovjet-Unie en meer in het bijzonder Rusland, te kunnen begrijpen, moet men iets weten van de geschiedenis. Die vertoont namelijk verrassend consistente trends. Ik zal dit proberen te demonstreren met een verhaal uit het boek „The Russian Tradition” van Tibor Szamuely; een boek dat ik u trouwens van harte kan aanbevelen. Dit boek begint met een verhaal van de Markies de Custine, een koningsgezind man die zijn vader en grootvader onder de guillotine had verloren. Hij besluit na de Franse revolutie naar een land te gaan waar in zijn ogen alles nog goed geregeld is, waar nog een koning, of in dit geval een tsaar, aan het hoofd staat. In 1839 begint hij aan een reis van enkele jaren door Rusland. Tijdens zijn verblijf wordt hij enige malen door de tsaar ontvangen, hij is dus erg welkom. Na terugkomst schrijft hij een reisverslag waarin hij een paar opvallende zaken vermeldt zoals:

- er was totale onderschikking van het individu aan de heerser, eigenlijk bestond het individu niet, maar moest je spreken van het collectief;
- de angst en regressie;
- totale afwezigheid van een eigen mening;
- het wantrouwen tegenover vreemdelingen uit met name het Westen wat zich uitte door het afschermen van diplomaten die in bepaalde wijken moesten wonen;
- reizen kon alleen onder begeleiding;
- er werd van je verwacht dat je je alleen uitermate positief over Rusland uitsprak;
- als iemand bij de tsaar uit de gratie viel, was het net alsof die persoon nooit bestaan had, hij was als het ware uit ieders geheugen gewist.

Tot slot merkt hij op: heb je genoeg van Frankrijk, ga dan eens naar Rusland, dan kom je weer helemaal opgeknapt terug en vind je Frankrijk weer geweldig. In 1936, 97 jaar later, gaat weer een Fransman, de

socialist Andre Gide, naar de Sovjet-Unie. Hij ziet de Sovjet-Unie als het ideale land waar het kapitalisme is uitgeroeid. Vanwege zijn eerdere positieve geschriften over de Sovjet-Unie wordt hij ook met open armen ontvangen. Hij is zelfs de enige niet-communist die ooit de 1 mei-parade vanaf het Leninmausoleum heeft bijgewoond. Hij schrijft bij terugkeer ook een verhaal en wederom wil ik enkele opmerkingen uit dit verhaal er voor u uitlichten:

- Stalins beeld is overal en iedereen spreekt onafgebroken zijn lof;
- niemand heeft een eigen mening, ieders mening staat in de Pravda;
- het individu past zich aan, is ondergeschikt aan het geheel;
- de fantastische repressie en terreur;
- wat buitenlanders zien moeten zij onafgebroken bewonderen;
- de Sovjet-burger heeft geen notie van het buitenland, maar is er desalniettemin van overtuigd dat de Sovjet-Unie een paradijs op aarde is.

Tot slot merkt Gide op: bevalt het je niet meer in Frankrijk, dan moet je eens naar de Sovjet-Unie gaan, dan kom je weer opgeknapt terug.

Interessant is dat kameraad Gide er weliswaar een eeuw na de Custine was, maar dat hij geen kennis had van het verhaal van de Custine. Szamuely merkt in zijn boek op dat het toch lijkt alsof zij samen op reis zijn geweest en samen het verslag hebben geschreven.

Lees je ook andere reisverslagen dan zie je een zelfde continuïteit in de ervaringen. Dit verhaal illustreert dan ook dat de Russische geschiedenis zich als het ware herhaalt, danwel een constante lijn vertoont.

Laat ik die lijn beginnen met de overheersing van Rusland door de Mongolen, ook wel Tataren genoemd, van 1225 tot 1500. In het toenmalige Rusland was Kiev de belangrijkste stad (Moskou kwam pas later in beeld). Deze bezetting heeft een onuitwisbaar stempel gedrukt op de Russen. Een betrekkelijk liberale samenleving wordt vanaf dat moment totalitair overheerst. De samenleving wordt voorgoed doordrongen van de Mongoolse opvatting dat de heerser alle denkbare macht heeft en dat de onderdaan totaal onderworpen en ondergeschikt aan hem is. De heerser heeft geen plichten tegenover zijn onderdanen. De Mongoolse overheersing heeft Rusland ook afgesloten van de Renaissance die West-Europa uit de donkere Middeleeuwen heeft verlost. Voeg daarbij dat het Byzantijnse geloof werd overgenomen en dat alles verklaart dat de Russen nooit echte Europeanen zijn geworden.

De volgende periode die ik wil noemen, is de tijd van Iwan de Vierde, beter bekend als Iwan de Verschrikkelijke. Vóór hem was het grootvorstendom Moskou een soort bemiddelende rol gaan spelen tussen de Mongolen en de streken om Moskou en ten noorden daarvan. De Mongolen hadden zich daar niet blijvend gevestigd en Moskou kreeg een soort mandaat om belasting voor de Mongolen te heffen. Moskou werd daar zelf niet slechter van. Door op behendige en onbetrouwbare wijze te intrigeren wordt Moskou steeds belangrijker. Het was Iwan de Verschrikkelijke die enerzijds een sterk

centraal, absoluut en wreed regime vestigt en die anderzijds de in verval geraakte Mongolen definitief verstaat en terugdringt. Hij bouwt het grootvorstendom uit tot tsarenrijk. Een sterke, absolute en meedogenloze heerser verslaat de vijand en verenigt het land onder zich.

De derde interessante periode is bij ons niet zo bekend. Het is de Tijd der Troebelen van circa 1600 tot 1630. Voor die tijd was er een tsarenhuis, het huis van Rurik, maar dat stierf kort na Iwan de Verschrikkelijke uit. Later werd de macht overgenomen door het huis Romanov. Maar daartussen was een periode zonder leiding of gezag, zonder tsaar. Het gevolg was een enorme chaos, grote hongersnoden, iedereen vecht met iedereen. Van tijd tot tijd duikt er iemand op die zich uitteefte voor een eerder vermoord of gestorven lid van het uitgestorven tsarenhuis en die begint prompt een opstand. In deze chaotische tijd hadden de Polen jarenlang een garnizoen in het Kremlin van Moskou. De les voor de Russen was duidelijk: beter een dictatoriale en harde heerser dan helemaal geen heerser want dan gaat alles nog veel slechter.

De vierde periode is die van Peter de Grote van 1695-1725. Hij staat in het Westen gunstig bekend. Hij was immers een verlichte tsaar, de man die in een huisje in Zaandam woonde, die zelf feitelijk schepen bouwde, enz. Maar hij was ook een hard en geducht heerser. Hij trof een totaal achterlijk land aan. Hij heeft met grote hardheid en meedogenloosheid die achterstand ingehaald. Vrijwel zijn gehele regeerperiode was hij in oorlog, vooral met Zweden dat toen militair zeer machtig was. Die militaire macht heeft Peter de Grote totaal gebroken. Hij heeft het achterlijke en goeddeels door Europa genegeerde Rusland in een generatie op de kaart gezet. En in het Westen hield men terdege rekening met dit nieuwe Rusland. Alleen Engeland kon zich dankzij geografische ligging en vloot minder gelegen laten liggen aan Rusland. Een autoritaire, hard optredende tsaar dwingt de bevolking om in korte tijd een ontzaglijke achterstand in te halen, de vijand te verslaan en een dominante macht te vestigen in Europa.

Ik maak dan een stap naar de tijd van Alexander de Eerste en de oorlog tegen Napoleon van ongeveer 1805-1815. Een invasiemacht verloor zichzelf in het uitgestrekte, winterse Rusland en de Kozakken bivakkeerden later o.m. in Amsterdam en Parijs. Na 1815 waren de Russen decennia lang de supermacht van Europa en in de Westeuropese hoofdsteden was men beducht voor de Russische militairen. Maar ook toen trad geleidelijk stagnatie en verval in. Tijdens de Krimoorlog bleek dat de Russische militaire macht was uitgehold en weinig meer voorstelde.

Het volgende tijdperk is dat van 1861-1914. Dit betrekkelijk willekeurig door mij gekozen tijdperk begint met het jaar 1861 waarin Alexander II de lijfeigenschap afschafte en eindigt met het begin van de Eerste Wereldoorlog. Rusland heeft in deze periode de eerste wankele stappen gezet op het gebied van industrialisatie, liberalisatie en democratisering. Dat ging met vallen

en opstaan en stelde naar de huidige maatstaven weinig voor. Maar we moeten niet vergeten, dat het toen in het Westen op het gebied van industrialisering, democratisering en liberalisering ook niet van een leien dakje ging. Het was ook niet meer dan een eerste aanzet, het ging erg aarzelend. Maar er is wel wat bereikt. Zo is in die tijd de Transsiberische spoorlijn aangelegd en het heeft de communisten vele jaren gekost voordat zij een traject ernaast hadden aangelegd. Het land zou, denk ik, een kans gehad kunnen hebben, ware het niet dat de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Deze oorlog verliep voor de Russen zo dramatisch, dat de toch al slechte omstandigheden nog verder achteruit gingen en de op zichzelf niet eens zo gevaarlijke communisten de macht konden grijpen. Het tsarenrijk was zo uitgehold en verrot, dat de communisten heel verrassend en met veel geluk aan de macht konden komen. De periode 1861-1914 zou ik willen karakteriseren als de tijd waarin de Russen experimenteerden met Westerse sociale, politieke en economische ontwikkelingen. Die poging is helaas op niets uitgelopen.

Dan krijgen we de tijd van Stalin van 1922-1953. De kenmerken zijn bekend:

- een fantastische terreur,
- een achterlijk land wordt wederom in een generatie op de kaart gezet,
- een grote oorlog wordt gewonnen en een supermacht wordt gevestigd.

Maar ook nu weer treedt een periode van stagnatie in. Die duurde van 1953-1985. Op het oog lijkt de Sovjetstaat geducht en onaantastbaar. Maar in werkelijkheid zet de stagnatie en de vermolming reeds in.

En tot slot volgt de periode van ontbinding, ontluistering, en ineenstorting zoals wij die voor onze ogen hebben zien afspelen.

Ik hoop met deze korte tour door de Russische en Sovjetgeschiedenis duidelijk te hebben gemaakt hoe bepaalde karakteristieken steeds terugkeren. Ik heb dat zelf ook zo ervaren. Ik heb sociaal-economische verschijnselen gezien in de Sovjet-Unie die ik aanvankelijk voor puur communistisch aanzag, maar waarvan ik later begreep, dat zij veel verder terugreikten in de Russische geschiedenis.

Het is aardig om over de geschiedenis te praten. Maar wat valt er over de toekomst te zeggen? Met de recente onverwachte ontwikkelingen in Oost-Europa en de Sovjet-Unie in het geheugen, durven maar weinigen daar uitspraken over te doen. Ik zal het toch proberen. Ik zie drie mogelijke modellen die alle in het verleden al eens voorkwamen.

Het eerste model zou kunnen bestaan uit het opnieuw oppakken van de draden uit de periode 1861-1914: geleidelijke op Westerse leest geschoeide ontwikkeling en vooruitgang.

Het tweede model dat zich vanuit de geschiedenis aanbiedt, is de dictatuur. Er zijn immers maar weinig Russen die echt hoge verwachtingen hebben van democratische ontwikkelingen. Daarbij hoeft men niet meteen te denken aan een wrede dictatuur zoals van Iwan de Verschrikkelijke, Peter de Grote of Stalin. Het zou heel goed

een dictatuur kunnen zijn zoals in Zuid-Korea en Taiwan; het soort verlichte dictatuur dat de Russen ook heel goed kennen; denkt u bijvoorbeeld aan Catharina de Grote.

Het derde model en het meest sombere, is een terugkeer van de Tijd der Troebelen; algehele chaos derhalve.

Welk van deze drie modellen het meeste kans maakt weet ik niet. Het hoeft natuurlijk ook niet een van deze drie modellen te worden; het kan ook een tussenvorm zijn. Verder hoeft een model ook niet voor de gehele voormalige Sovjet-Unie te gelden. Het kan heel goed zijn, dat per regio een ander model ontstaat. Naar mijn mening zijn de kansen voor het eerste model, geleidelijke ontwikkeling, het grootst in de Baltische republieken en misschien ook wel in de Oekraïne. Dat model zal waarschijnlijk niet werken in de Kaukasus en in Centraal-Azië. Daar is de kans op dictatuur groter. En over de Russische Federatie durf ik werkelijk geen uitspraak te doen.

Vanaf dit punt wil ik u graag meenemen naar de huidige politieke situatie. Het tanende centrale gezag is nu helemaal ingestort en Gorbatsjov is aan de kant gezet. Men is gekomen tot het Gemenebest van elf republieken. De drie Baltische staten en Georgië doen niet mee. Rusland heeft goeddeels de erfenis overgenomen van de voormalige Sovjet-Unie. Rusland kreeg automatisch de hoofdstad Moskou met alle centrale ministeries en de instituten van de macht. Jeltsin is bij wijze van spreken, overgestoken van het „Witte huis“ (de zetel van de Russische Federatie en het parlement) naar het Kremlin. Jeltsin reist de wereld rond als ware hij de opvolger van Gorbatsjov. De zetel van de Sovjet-Unie in de Verenigde Naties is bijna geruisloos overgenomen door Rusland. Maar Rusland is qua oppervlak nu kleiner dan dat Peter de Grote het achterliet. Boris Jeltsin is de eerste echt gekozen leider uit de Russische en Sovjetgeschiedenis. In de tijd dat ik in de Sovjet-Unie was heb ik over Jeltsin van alles gehoord en gelezen. Sommigen vinden hem een groot leider, charismatisch en verlicht, een man van het volk, een man met visie. En er zijn mensen die weinig in hem zien. Zij vinden hem een populist, een drinkebroer, autoritair in aanleg, grillig en onberekenbaar. Hoogstwaarschijnlijk is de waarheid een combinatie van dit alles. Het is de vraag of deze man uit het juiste hout is gesneden om Rusland in deze uitermate moeilijke tijd uit de chaos en ellende te leiden. Ik vrees dat zijn „life-cycle“ qua vorm overeenkomst zal vertonen met die van Gorbatsjov: in het begin een stijle piek van populariteit, gevolgd door een geleidelijke erosie van die populariteit tot beneden nul. Gorbatsjov deed daar echter vijf jaar over en ik vrees dat dat bij Jeltsin veel sneller zal verlopen, zeg bijvoorbeeld een jaar. Als Jeltsin eventueel naar de zijlijn wordt opgeschoven, wie volgt hem dan op? Eigenlijk zijn er nauwelijks alternatieven. Roetsjkoj, de vice-president, doet krachtige uitspraken en bekritiseert zelfs Jeltsin, maar hij lijkt niet de man om in Jeltsins plaats te treden. Je zou ook nog kunnen denken aan de burgemeesters van St. Petersburg en Moskou, Sobtsjak en Popov, maar ook zij vormen geen duidelijk alternatief. En hiermee zien we een zorgwekkend verschijnsel voor democrati-

sche ontwikkeling: een sterke leider zonder dat alternatieven zich aandienen.

Wat is er misgegaan met de Sovjet-Unie? Waarom stortte de Sovjet-Unie in en waarom is er nu het GOS? Allereerst worden van oudsher de Russen door de anderen gewantrouwd. Of het nu onder de tsaren was of onder de communisten, het waren altijd de Russen die aan de touwtjes trokken, ondanks het feit dat b.v. Stalin geen Rus was maar een Georgiër. Maar daar komen ook de fouten bij die Jeltsin na de coup van augustus heeft gemaakt. Vrijwel onmiddellijk leek het of hij gezag over de hele Sovjet-Unie wilde uitoefenen. We moeten de vijftien republieken van de voormalige Sovjet-Unie zien als een gezin met vijftien kinderen die sterk in grootte verschillen. Er zit een grote lummel tussen, Rusland, en er zitten hele kleintjes tussen zoals Estland en Armenië. Nu zou je hopen dat boven die vijftien ongelijke kinderen een objectieve vader zetelt, die zorgt dat alle kinderen gelijk en rechtvaardig aan hun trekken komen. Maar wat doet de grootste lummel in het gezin, Jeltsin, die schopt vader Gorbatsjov van zijn stoel en gaat er zelf op zitten. In zo'n gezin wil je als een van de andere veertien kinderen wel wegwezen; dan ga je op kamers wonen. En dat is precies wat er is gebeurd. Ik denk dat Jeltsin na de coup niet erg verstandig heeft gemanoeuvreerd. Hij had beter Gorbatsjov kunnen laten pogen om het leeuwedeel van de Unie bij elkaar te houden. Los van de uiteengevallen Sovjet-Unie en de afwijzende opstelling van veel republieken, zit Jeltsin ook nog met de nodige instabiliteit in zijn eigen republiek. Ik heb al gezegd dat ik niet geloof dat Rusland op soortgelijke wijze uit elkaar zal vallen als de Sovjet-Unie is overkomen, maar hij heeft niettemin te maken met allerlei roerige minderheden. In Azië heeft hij te maken met de Boerjatten, de Jakoeten, de Bashkiren en de Toengoezen. Maar die autonome republieken gedragen zich nog rustig vergeleken met de meer radicale en islamitische Tartaren die echt zelfstandig willen worden. En verder zijn er nog roerige volken in het zuiden in en nabij de Kaukasus. U hebt de berichten over Osseten, Kalmukken en Tsjetsjen-Ingoesjetiërs in de krant kunnen volgen.

Sedert 1 december 1991 is men in de Oekraïne verrassend eensgezind, gezien mijn uiteenzetting dat de Oekraïne uit zoveel verschillende subgebieden bestaat. Op 1 december heeft men bijna een bloc voor onafhankelijkheid gekozen. De president heet Kravtsoek, en hij is een oude communist. Dat pleit dezer dagen niet voor je in de politiek. Kravtsoek is dus kwetsbaar. In de Oekraïne bestaat de Ruch-partij die al enige jaren compromissloos naar onafhankelijkheid streeft. De kwetsbare Kravtsoek wil op het punt van onafhankelijkheid nog Roomser dan Ruch zijn. Vandaar dat de Oekraïne zo'n weifelend lid is van het GOS en zonder Oekraïne is er geen GOS of het stelt althans niet veel meer voor. Ik ben met deze opvatting in het goede gezelschap van Solzjenitsyn en van Lenin. Solzjenitsyn heeft gesproken van het hartland van de Sovjet-Unie. Dat zijn de Slavische republieken en volgens hem omvat het hartland Rusland, Wit-Rusland, de Oekraïne en heel of gedeeltelijk Kazachstan. Lenin had destijds ook al problemen

om de Oekraïne in de Sovjet-Unie te krijgen. Het heeft van 1917 tot 1922 geduurd voordat hij daarin slaagde. In de vijf jaar dat die strijd duurde, zou Lenin eens gezegd hebben: „De Sovjet-Unie zonder de Oekraïne is als een lichaam zonder hoofd”. Naar ik begrepen heb, is dat vanuit medisch gezichtspunt gezien, een ongezonde situatie. Zo belangrijk is dus de Oekraïne.

De Centraalaziatische Republieken kunnen in economisch opzicht niet zonder Rusland. Tijdens de regeerperiode van Gorbatsjov waren zij om die reden de braafste leerlingen uit de Sovjetklas. Het is echter de vraag of Rusland in de toekomst de Centraalaziatische republieken op de been kan houden. Zij vormen een blok aan het been van Rusland en zonder dat blok heeft Rusland het al moeilijk genoeg. Het is dus de vraag of Rusland de Centraalaziatische loyaliteit aan het GOS blijvend kan bekostigen.

Het GOS ontbeert aldus naar mijn opinie een echt gemeenschappelijke noemer. Ik denk dan ook dat het GOS geen lang leven is beschoren. De republieken die hooguit bij elkaar zouden kunnen blijven, zijn Rusland, Wit-Rusland en Centraal-Azië omdat men daar niet anders kan. Misschien voegt ook Azerbaydzjan of Armenië zich uit pure berekening bij het GOS. Dat doet men dan om Moskou te vriend te houden tegen de andere republiek.

Ondanks alle tegenstellingen acht ik de kans op een echte oorlog tussen de republieken klein. Natuurlijk zijn er wel lokale conflicten, zoals tussen Armenië en Azerbaydzjan, maar ik geloof niet dat de Oekraïne en Rusland oorlog zullen gaan voeren. Daar kan het Westen overigens een positieve rol bij spelen en dat doen wij gelukkig ook.

De economie van de voormalige Sovjet-Unie is er ongelofelijk slecht aan toe. Dat weten we allemaal van de televisie en vanuit de krant, maar als je in het land rondreist zie je pas hoe erg het werkelijk is. Ik wil wel opmerken dat de economische crisis per regio verschilt. Over de noodzakelijke hervormingen zou ik met gemak een volle avond kunnen spreken. Wat kan ik er dan in een paar minuten over zeggen? Allereerst vergelijk ik de situatie in de Sovjet-Unie met die van Oost-Duitsland. Ondanks het feit dat de situatie in Oost-Duitsland veel gunstiger was dan in de Sovjet-Unie, heeft West-Duitsland de grootste moeite Oost-Duitsland op de been te helpen. Het is dus al moeilijk genoeg om als volwassene een kleintje op de been te helpen, maar hoe moet je een reus op de been helpen, die gevallen is? Waarschijnlijk moet de reus dat hoofdzakelijk zelf doen. En wij kunnen daarbij alleen maar beperkte hulp geven. De problemen in de Sovjet-Unie zijn zoals gezegd enorm: hyperinflatie van minimaal 20% per maand, groeiende werkloosheid, dalende productie, een begrotingstekort van 200 à 300 miljard roebel in 1991, groeiende energieproblemen, een buitenlandse schuld van tussen de 60 en 80 miljard Amerikaanse dollars, geen geld voor import, een onthutsende schade aan het milieu en een instortende infrastructuur. En misschien heb ik het grootste probleem nog niet genoemd: de verwoestende uitwerking van de collectivisatie op de mentaliteit van

de mensen. Hoewel ik daarbij opmerk dat dit misschien niet alleen de uitwerking is van het communisme maar ook wortelt in de Russische geschiedenis. De communistische theorie is op zichzelf heel mooi. Die theorie behelst simpel gezegd dat een ieder werkt en bijdraagt aan het collectief naar vermogen en neemt en consumeert naar behoefte. Op die wijze ontstaat een ideale maatschappij waar zelfverrijking, hebzucht maar ook armoede en ellende zijn uitgebannen. Helaas werkt deze theorie niet in de praktijk. Mensen worden gemotiveerd door eigenbelang. In de Sovjet-maatschappij raakten initiatief en verantwoordelijkheidsgevoel onderontwikkeld. Veel mensen verschuilen zich in de groep. Zij zien geen verband tussen prestatie en beloning en dragen zo weinig mogelijk bij aan het collectief en nemen zoveel als ze kunnen.

Voor ik naar de Sovjet-Unie ging, had ik al gehoord van Russische Joden die in Israël de grootste moeite hebben om zich aan te passen aan een niet eens zo'n kapitalistische maatschappij, maar waar het individu belangrijker is dan het collectief. Waar je moet werken om iets te bereiken. In de Sovjet-Unie hoef je niet naar een huis te zoeken, een huis wordt je toegewezen. Je hoeft niet naar werk te zoeken, er is werk voor iedereen. Je kinderen kunnen altijd op school terecht. Het geneeskundig systeem is vrij toegankelijk en gratis. Weliswaar zijn huis, werk, scholen en gezondheidszorg van allerbelabberde kwaliteit en je moet er eindeloos op wachten, maar je hoeft er zelf betrekkelijk weinig voor te doen. Dat maakt het leven voorspelbaar. Maar tegelijkertijd doodt dit systeem initiatief en individualisme.

Nu moeten de mensen omschakelen en dat is een pijnlijk en moeizaam proces. Eigenlijk heeft men er nog amper een begin mee gemaakt. Dat alles komt niet omdat de mensen daar zoveel slechter zouden zijn dan wij, want dat is zeker niet het geval, maar ook wij zouden de grootste moeite hebben om ons van de ene dag op de andere te schikken in een communistische maatschappij. Het probleem van mentaliteitsverandering vind ik het aller grootste probleem van de voormalige Sovjet-Unie. Ik kan niet aan u overdragen hoe groot, hoe ontoegankelijk, hoe onoplosbaar, hoe ontmoedigend dat probleem is. En er zijn natuurlijk ook ontzaglijk grote gevestigde belangen die zich tegen veranderingen verzetten. De belanghebbenden van het oude systeem, de kleine en grote bedisselaars en de bureaucratie, bieden taai verzet. Het is nog geen hervormer gelukt om dat verzet te breken.

Wat moet er zoal gebeuren? Allereerst is daar de privatisering. Er wordt in het Westen soms wel erg gemakkelijk gedacht en gesproken over de privatisering. Dat is nog wel te doen wanneer je praat over kleine winkels en bedrijven (al is niets in Rusland klein; vrijwel alles is groot). Maar denkt u eens aan zo'n mega-fabriek die de Lada produceert. Hoe stelt u zich voor die te privatiseren. En hoe moet de landbouw geprivatiseerd worden? Tegen alle kolchozniki zeggen: ieder 40 hectaren en nu maar flink boeren, flinke competitie en veel produceren? Maar als je die mensen ooit in de praktijk hebt gezien, begrijp je dat de meesten niet zelfstandig kunnen zijn. Ik heb eens een kolchoze bezocht op weg van Kiev naar Odessa. Wij stopten toen bij het machinepark van een kolchoze. De machines staan op betonnen

strips in de open lucht. Het was begin juni, vlak voor het begin van de oogst in 1991. Die oogst was van cruciaal belang om de huidige winter door te komen. Televisie en kranten hadden al geruime tijd campagne gevoerd. Als je dan ziet met hoeveel onverschilligheid er wordt gewerkt. In feite werkt men amper en men hangt maar wat rond. Tegelijkertijd moet gezegd worden dat die mensen wel slecht gemotiveerd moeten zijn. De kleding bijvoorbeeld die zij dragen past niet en is erg versleten. Iets beters is er niet te koop. Dat weten de kolchozniki ook wel en zij motiveren er hun ongeïnteresseerdheid en slechte prestaties mee. En ook hier weer het gebrek aan initiatief en verantwoordelijkheid. Wanneer je met arbeiders praat en je vraagt hun wat zij moeten doen, hoe zij aan machines komen, dan luidt het antwoord steevast: „dat bepaalt de directeur”. De directeur van de kolchoze bepaalt alles tot in de kleinste details, precies zoals een rentmeester dat honderd jaar geleden deed op het landgoed van de afwezige adellijke grootgrondbezitter. Deze mensen is zo weinig initiatief bijgebracht dat ik sterk betwijfel dat zij zomaar vrije boeren kunnen worden.

Ook de aanbouw van het militair-industrieel complex is een gigantisch probleem. Hierin werken zo'n acht miljoen mensen. De militaire industrie is veel minder verweven met de civiele industrie dan in het Westen. Wanneer in het Westen de militaire productie omlaag moet, dan schakelt een bedrijf over naar de reeds aanwezige civiele productie. Maar veel Sovjet-bedrijven hebben geen civiele poot om naar over te schakelen. Daar komen andere eigenaardigheden bij. De Russen zijn van oudsher behept met geheimhouding. Daarom hebben zij in sommige gevallen grote fabrieken gesticht op afgelegen plaatsen, bijvoorbeeld een grote tankfabriek in de Oeral. Bij zo'n fabriek is een stad gebouwd uitsluitend voor die fabriek. Wanneer men zo'n fabriek sluit is de bestaansbron van de gehele stad verdwenen. Wat moeten die mensen gaan doen? Deze en soortgelijke problemen maken de conversie zo onoplosbaar. Het gaat niet om een klein stukje militaire productie zoals bij DAF of Philips waarbij op eenvoudige wijze kan worden omgeschakeld naar civiele productie. Het gaat om enorme en drastische ingrepen.

Daarbij komt dat de conversie aanvankelijk is overgelaten aan het militair industrieel complex dat uiteraard niet erg mee heeft gewerkt. Bij gevolg vindt nu een wel zeer koude sanering plaats met alle sociale gevolgen van dien. Want de vraag naar militaire producten is enorm afgenomen. Naar verwachting wordt het militaire budget in 1992 gehalveerd. Ik kom daarop nog terug, maar het spreekt vanzelf dat de investeringen enorm dalen.

Dan is er nog de afstemming van de economieën van de afzonderlijke republieken op de economische mogelijkheden van de republieken afzonderlijk. Landen moeten zich, zoals u weet, richten op economische activiteiten waar zij goed in zijn: bijvoorbeeld Nederland op bloemen en bollen en België op bier. In de Sovjet-Unie is dit helemaal niet het geval. Daar zijn verschillende oorzaken voor. Ten eerste is daar de planeconomie. Als je een economie centraal wilt leiden, doe je dat gemakkelijker met honderd mega-fabrieken dan met honderd-duizend kleine fabrieken. Verder zag men wel in dat de

Sovjet-Unie uit een legpuzzel van volken bestaat en men heeft bewust gestreefd naar onderlinge economische afhankelijkheid om dusdoende de zaak bij elkaar te houden. Zo worden in Estland in een mega-fabriek spoorwegwagons geproduceerd voor de gehele Sovjet-Unie. Die fabriek kan niet zonder de Sovjet-Unie voor zijn afzet en de Sovjet-Unie kan niet zonder Estland voor zijn spoorwegwagons. Verder kan ik de monocultuur van katoen in Centraal-Azië noemen. Die katoen wordt voor het overgrote deel elders in de Sovjet-Unie verwerkt. En in het roerige Tsjetsjen Ingoeshetië staat een enorme raffinaderij waarvan de rest van Rusland in belangrijke mate afhankelijk is.

Thans staat men voor het probleem kleinere economische eenheden te creëren en de economie afhankelijk van grondstoffen, ligging en aanleg, te heroriënteren. Vanwege de tijd kan ik bij andere hervormingen niet stilstaan. Ik denk aan prijsliberalisatie, geldhervorming, belastinghervorming, evenwicht in de begroting en samenwerking tussen ongelijke republieken.

Hoe ongelijk zijn de republieken? Dat wordt duidelijk op een overzichtelijke weergave van een studie van de Duitse Bank, uitgegeven in het voorjaar van 1990 (Figuur 1).

	industrialisatie	agrarische productie	grondstoffen	nabijheid Europa	infrastructuur	gemiddeld
Oekraïne	9	10	8	6	8	8,2
Balticum	10	8	0	10	10	7,6
Rusland	8	6	10	4	5	6,7
Georgië	6	7	4	6	6	5,8
Kasachstan	5	5	9	3	3	5,8
Wit-Rusland	8	5	1	7	6	5,4
Moldavië	2	9	0	7	8	5,2
Armenië	3	3	4	4	4	4,4
Azerbeidzhan	3	3	7	4	4	4,2
Usbekistan	3	3	6	1	2	3,0
Turkmenistan	2	3	5	1	2	2,4
Syriëstan	2	2	4	1	1	2,0
Tadzhikistan	2	1	3	1	1	1,6

Figuur 1: schema sterkte-zwakke Sovjet-republieken

Per republiek is aangegeven hoe sterk men is in een vijftal economische sectoren aan de hand van een schaal van nul tot tien, waarbij nul laag is en tien hoog. Daarna geeft men de vijf waarderingen per republiek gemiddeld. De Oekraïne scoort in dit schema met 8,2 gemiddeld het hoogst. De Baltische staten (zonder grondstoffen) en Rusland kunnen ook nog aardig meekomen. Dan volgt een grote middengroep die scoort van 5,8 tot 4,2. En onderaan volgen de echte kanslozen, en dat zijn de vier Centraalaziatische republieken. U begrijpt nu ook waarom de Centraalaziatische republieken op economische gronden gedwongen zijn met Rusland samen te werken en zich daarom volgzzaam opstellen.

Hierbij wil ik het voor wat betreft de economie laten en overgaan tot de militaire situatie. In de militaire situatie onderscheid ik oude en nieuwe problemen. Met de oude problemen bedoel ik problemen die al voor de coup zichtbaar waren. Als eerste noem ik de lage geoefendheid. Schepen varen niet, vliegtuigen vliegen niet en de

troepen komen de kazernes niet uit.

In de technologie bestaan grote verschillen. Op sommige gebieden is men zeer geavanceerd en in andere is men achter. Hun T-80 is bijvoorbeeld een machtige tank. Ik heb Nederlandse marinemensen onder de indruk zien komen van een kruiser van de Kirov-klasse die op een werf in Leningrad in afbouw lag. Op die kruiser zit een enorme bewapening en het schip kan heel snel varen. Ik heb verder begrepen dat de MIG-29 een goed vliegtuig is. Maar tegelijkertijd is het waar dat men b.v. op het gebied van Command, Control, Communications en Intelligence achterloopt. Dat komt door de achterstand op het gebied van elektronica en informatica. Als je daarin achter ligt, kost dat veel. Maar ook op ander gebied is er sprake van onevenwichtigheid. Toen Sjaposjnikov, de huidige minister van defensie nog chef was van de luchtmacht, heeft hij in een interview tijdens de Golfoorlog gezegd, dat te veel is geïnvesteerd in de vliegtuigen en te weinig in de ondersteunende systemen. Hij zei dat de Amerikanen in de Golf per vliegtuig per dag twee sorties konden vliegen en als het nodig is een aantal dagen drie vluchten per dag. De Sovjet-luchtmacht kan naar zijn zeggen, per vliegtuig maar een vlucht per dag halen en hooguit voor een beperkte tijd twee sorties per dag. Dat komt volgens Sjaposjnikov omdat er te veel tijd gaat zitten in bewapenen, aftanken en onderhoud. Aldus wordt er uit een modern vliegtuig niet gehaald wat erin zit.

De onderlinge verhouding tussen Slaven, Aziaten en andere volken vormt eveneens een groot probleem. De generaals in de Sovjet-Unie zijn overwegend Russisch. Officieren zijn voor negentig procent Slaven. De moslimbevolking die voornamelijk in Centraal-Azië, Azerbeidzjan en in het gebied van de Tarenten woont, heeft een hoog geboortecijfer. Bij de Slaven is dat niet zo, daar is een of twee kinderen per gezin normaal. Het gevolg is dat de islamitische bevolking relatief sterker wordt en dat er veel jongelui uit die groep de dienstplichtige leeftijd hebben. Bijgevolg is circa veertig procent van de dienstplichtigen van islamitische afkomst. Ik heb een aantal keren met oud-dienstplichtigen gepraat. Zij vertelden openlijk over de enorme spanningen tussen de nationaliteiten, rassen, geloven en culturen. Dat leverde bepaald geen opgewekt familieleven op. Er zijn nogal wat dienstplichtigen die de dienstdag niet overleven. Pas nu komt er informatie naar buiten over de djedovshchina (het foeten door de oude hap), de terreur, de vechtpartijen, de (dodelijke) ongelukken, de zelfmoorden, de zelfverminkingen en wat niet al. Het is echt bar en boos.

Verder noem ik de getalsverhouding tussen beroepsmilitairen en dienstplichtigen. Er zijn procentueel te weinig beroepsmilitairen voor de technologisch geavanceerde strijdkrachten, zoals bijvoorbeeld de marine, de luchtmacht, de luchtverdediging en de raketstrijdkrachten. Eind 1990 schreef men over plannen om met meer beroepssoldaten te gaan werken. Men wilde beginnen met een proef bij de marine. Maar zoals dat met veel plannen in de Sovjet-Unie gaat, is daar later niet veel van terechtgekomen.

De Sovjet-strijdkrachten werden ook geplaagd door ranginflatie. Ik heb luitenant-kolonels les zien geven over het

boordkanon van de BMP en ik heb gehoord dat vliegtuigen worden bewapend door officieren. Ook heb ik tot mijn verbazing meegemaakt dat een eerste-luitenant chauffeur was van een bus en dat deed hij niet bij uitzondering, maar altijd. Voorts valt het grote aantal generaals op. Daarbij komt een vrij bureaucratische attitude wat in dat land natuurlijk niet hoeft te verwonderen. Vroeger had het leger aanzien. Subalterne officieren verdienden niet veel, maar dat werd gecompenseerd door het sociaal-maatschappelijk aanzien. Terzijde merk ik op dat geld in de Sovjet-Unie niet zo'n grote rol speelde; het kwam veel meer aan op faciliteiten zoals speciale winkels. Dat maatschappelijk aanzien is in korte tijd sterk afgenomen. Met het naar buiten komen van de schandalen in het leger neemt ook het aanzien van de officieren af. Ook wordt het leger en de militairen verantwoordelijk gesteld voor de economische malaise waaraan de bewapeningswedloop zozeer heeft bijgedragen. En bovenal zijn de militairen niet gewend aan de harde kritiek die nu in de pers verschijnt.

Ook wil ik de problemen noemen die samenhangen met de terugkeer uit Oost-Europa en met de ontwapening. Er is onvoldoende huisvesting en overige opvang. Voeg bij dit alles de dienstplichtontduiking, de drang naar onafhankelijkheid in sommige republieken en het zal duidelijk zijn dat de hoge militairen in de Sovjet-Unie reeds voor de coup weinig reden hadden tot blijdschap of het moest een spoedig pensioen zijn. Dat laatste is overigens niet waar, want na je pensionering verlies je veel van je voorrechten en privileges en gepensioneerde militairen (met name generaals en kolonels) deden alles om op de een of andere manier actief te blijven. Er werden dan ook onder de actieve militairen veel grappen verteld over gepensioneerde generaals die met de zoveelste studie over een veldslag in dienst werden gehouden.

Nu misten al deze problemen hun uitwerking op het moreel niet en door de nieuwe problemen na de coup werd alles nog erger. De nieuwe staatkundige situatie is het Gemenebest van Onafhankelijke Staten. De facto is er een leger ontstaan zonder land. Men noemt het leger wel de dertiende republiek van het GOS (eigenlijk zou men het leger de twaalfde republiek moeten noemen, want er zijn immers maar elf republieken in het GOS). Met deze zegswijze wordt nog eens extra benadrukt dat het leger overal buiten is komen te staan, in de lucht is komen te hangen.

Er komen ongetwijfeld strijdkrachten per republiek. In feite is men daar al in meerdere of in mindere mate zo'n twee jaar geleden mee begonnen door het vormen van burgerwachten, semi-militaire organisaties, of anderszins. Dat gebeurde in republieken als Estland, Letland, Litouwen, Moldavië, Armenië en Azerbaydzjan. Overal zag je republikeinse eenheden opduiken. Een man als Yazov kon zich daarover ontzettend boos maken. Een van de eerste dingen die de junta of „bende van acht” tijdens de coup in augustus bepaalde, was de afschaffing van alle republikeinse strijdkrachten en de strikte naleving van de dienstplicht. Maar nu is dat allemaal nog veel erger geworden. Toen ik in juni vorig jaar in de Oekraïne was, sprak men daar al openlijk over de oprichting van een Oekraïns leger. Dat wilde men niet

echt oprichten, maar men wilde het aan de Oekraïne toekomend deel van het Sovjetleger „nationaliseren”. Na de coup is men daarmee dan ook echt begonnen. Aanvankelijk wilde men een leger van 450.000 overgenomen Sovjetsoldaten plus een republikeinse garde van 50.000 man. Maar daar komt men nu van terug omdat men ook wel begrijpt dat zo'n grote strijdmacht economisch niet kan worden gedragen. Ook andere republieken willen nu hun eigen strijdkrachten, zelfs het traditioneel zo volgzaam Wit-Rusland.

In enkele regio's is een onhoudbare situatie ontstaan. De Baltische republieken zien de voormalige Sovjet-troepen als een bezettingsleger en tussen die troepen en de burgerij bestaat veel spanning. Een jaar geleden (febr. 91) reisde ik daar rond. Normaal zie je in de Sovjet-Unie overal en altijd militairen op straat; in burger lopen is er niet bij. Maar in de Baltische republieken was dat niet zo. Toen mij dat opviel en ik naar de reden vroeg, vertelde men mij dat de militairen eenvoudigweg de kazernes niet verlaten om confrontatie met de burgerij te vermijden. Kunt u zich voorstellen dat wij tegen alle militairen in bijvoorbeeld Drenthe zouden zeggen: „julie komen in je diensttijd niet meer buiten de poort want dat geeft heisa met de burgerij?” Maar in de Kaukasus is dat allemaal nog veel erger. Daar hebben de militairen de keuze tussen meevechten of wegwezen. In feite is dat geen keus en dus trekt het leger weg.

U hebt mijn uiteenzetting over de economie gevolgd en het zal duidelijk zijn dat deze economie de strijdkrachten niet kan ondersteunen. Voorzover mijn informatie strekt, heeft het GOS voor 1992 geen defensiebegroting. Jeltsin laat geruststellende geluiden horen dat Rusland het nodige geld zal opbrengen, maar er is geen afspraak dat de andere tien republieken hieraan zullen bijdragen. In feite zijn er met uitzondering van de strategische strijdkrachten, helemaal geen GOS-strijdkrachten.

Toen op 17 januari 5.000 officieren in Moskou bijeenkwamen om hun grieven te uiten over hun sociale toestand, waren alleen president Jeltsin en president Nazarbajev van Kazachstan gekomen om hen aan te horen. Alle andere presidenten vroegen zich waarschijnlijk af wat zij met officieren van het voormalig Sovjet-leger te maken hadden.

Dan is er de drastische verlaging van het budget met waarschijnlijk vijftig procent. Maar voordat ik daarop inga, wil ik iets zeggen over de nominaal zeer lage defensiebegroting van de vroegere Sovjet-Unie. Uit overwegingen van propaganda toonde men een laag budget, maar het was bekend dat sommige begrotingsposten waren ondergebracht bij andere ministeries. Het Ministerie van Transport betaalde bijvoorbeeld voor de vrachtauto's van het leger. Maar ook op andere manieren werd het budget laag gehouden. Ik neem nog eens die tankfabriek in de Oeral. Andere bedrijven kregen opdracht om staal voor tanks voor — zelfs naar Sovjet-begrippen — onrealistisch lage bedragen te leveren. En dat gold ook voor andere toeleveringen. Zodoende kostte een tank of ander uitrustingsstuk dan ook heel weinig. Met het defensiebudget kon dus zeer veel ge-

kocht worden. Het was dan ook totaal ondoenlijk om zicht te krijgen op de feitelijke defensie-uitgaven. Er bestaat in het Westen consensus dat het om veertien tot achttien procent van het BNP ging. Dat is nu afgelopen. Allereerst moet het leger een reële prijs voor bijvoorbeeld voedsel en brandstof betalen, waardoor de exploitatiekosten scherp stijgen. Voorts is er sterke druk om de sociale omstandigheden in het leger te verbeteren. Tegelijkertijd heet het dat het defensiebudget voor 1992 is gehalveerd. U begrijpt dat de stijgende exploitatiekosten enerzijds en de verlaging van het budget anderzijds ontzaglijk huishouden in de investeringen en zo begrijpt u ook dat de defensie-industrie zonder werk komt te zitten.

Geconfronteerd met al deze problemen zijn er nog veel leidinggevende conservatieve militairen in bijvoorbeeld de Generale Staf, die nog steeds niet de consequenties uit dit alles hebben willen of kunnen trekken. Zij proberen vast te houden aan oude noties zoals de dreiging uit het Westen, de noodzaak van pariteit met het Westen en bovenal aan Uniestrijdkrachten. En ook op dit laatste punt lopen zij achter de feiten aan. Maar er zijn toch ook militairen die inzien dat aanpassing en verandering nodig zijn. Zo begint men in te zien dat een oriëntatie tegen het Westen niet meer relevant is en men begint een dreiging te onderkennen vanuit het zuiden (islamitisch fundamentalisme) en vanuit China.

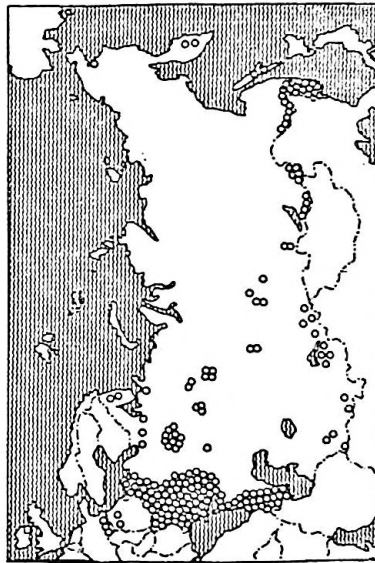
Intussen neemt de ontredding verder toe. Met de gigantische prijsstijgingen sedert 2 januari, krijgen ook de militairen het steeds moeilijker. Ik noemde al de samenkost van 5.000 officieren in Moskou op 17 januari. Ik betwijfel of er veel voor hen gedaan kan worden gezien de drastische reductie van het defensiebudget waarover ik reeds sprak.

Terwijl de terugtrekking uit Oost-Europa nog niet is voltooid en zeker nog niet is verwerkt, tekent zich nog verdere terugkeer aan; dit keer uit de Baltische staten, mogelijk uit Moldavië en vrijwel zeker uit de Kaukasus. De ontduiking van de dienstplicht was al een nijpend probleem maar die grijpt door de algehele ontwrichting nu nog veel meer om zich heen. Er zijn berichten dat er op dit moment 800.000 dienstplichtigen tekort zijn. Dat zou betekenen dat de formele sterkte van het voormalige Sovjetleger gedaald is van 3,7 miljoen man tot beneden 3 miljoen.

In de pers spreekt men van 300.000 militairen met gezinnen die niet over huisvesting beschikken. Deze mensen leven onder wel zeer slechte omstandigheden. Er zijn berichten van huisvesting in spoorwagens, tenten, openbare gebouwen en zelfs in trapportalen.

Ondanks al deze problemen die wij ons maar moeilijk voor kunnen stellen, mag men niet uit het oog verliezen dat de voormalige Sovjestrijdkrachten nog omvangrijk zijn. Het international Institute for Strategic Studies becijferde in november 1991 dat er ten westen van de Oeral nog circa 5.000 gevechtsvliegtuigen en circa 21.500 tanks zijn.

Uit figuur 2 blijkt dat deze strijdkrachten niet evenwichtig over de verschillende republieken zijn verdeeld. Wit-Rusland, de Oekraïne en de Transkaukasus zijn overbedeeld en de Centraalaziatische republieken hebben navenant weinig strijdkrachten op hun grondgebied. U



Figuur 2: verspreiding „Sovjet“-landstrijdkrachten

begrijpt dat die distributie van strijdkrachten een eerlijke verdeling van de voormalige Sovjestrijdkrachten onder de republieken moeilijk maakt. Er zouden gigantische verplaatsingen nodig zijn om elke republiek zijn eerlijk aandeel van de Sovjetbuit te geven. En ook in Rusland zelf zijn de militaire eenheden gedислоceerd met grote concentraties in Kaliningrad, rond Leningrad en op het Kola-schiereiland. Nu de Russische Federatie een eigen politieke identiteit heeft, moet men tot een andere ont-plooiing van de strijdkrachten komen, dunkt mij.

Tot zover de conventionele strijdkrachten. De nucleaire bewapening trekt echter nog veel meer de aandacht dezer dagen. De strategische wapens zijn geplaatst in Rusland, de Oekraïne, Kazachstan en Wit-Rusland. De tactische kernwapens waren in alle republieken. Volgens de berichtgeving zouden de tactische kernwapens ongeveer twee jaar geleden uit de Transkaukasus zijn teruggetrokken. Volgens een bericht in de Komsomolskaja Pravda van 4 september 1991 zouden de tactische kernwapens ook zij teruggetrokken uit de Baltische staten, Moldavië, Kirgisisstan en Tadzjikistan. Maar of dit werkelijk zo is, weet niemand zeker.

Ik vraag mij zelfs af wie in de Sovjet-Unie zeker weet waar alle kernwapens zijn. Het gaat om fantastische aantallen: de bronnen spreken van 36.000 tot 45.000 kernwapens. En het feit dat sommige Westerse leiders, zoals president Bush, daar geruststellende uitspraken over doen, maakt mij ook al niet meer gerust. Ik krijg wel eens het onzekere gevoel dat hoe geruststellender men er op die niveaus over spreekt, des te gevaarlijker de werkelijkheid is. Die uitspraken van regeringsleiders doen mij aan bezweringsformules denken.

Ik ben er ook niet zo zeker van of alle afspraken over het overbrengen van alle tactische kernwapens naar Rusland wel gestand zullen worden gedaan. De republieken geven daarmee zowel tegenover Rusland als tegenover het Westen een geweldige troef uit handen. Men kan zich afvragen of minister Baker recentelijk naar Centraal Azië zou zijn gereisd als daar geen kernwapens zouden zijn geweest.

En dan kom ik ten slotte bij mijn toekomstverwachtingen.

Gezien mijn eerdere opmerkingen over de economie zal het u weinig verbazen dat ik een verdere economische ineenstorting verwacht.

Het GOS geef ik geen lang leven. Ik denk dat het snel uiteen zal vallen waarbij hooguit tussen Rusland, Centraal Azië en Wit-Rusland nog enige staatkundige samenwerking zal blijven bestaan. Maar die samenwerking zal steeds moeizamer verlopen. Ik verwacht dat we nog meer zullen horen over spanningen binnen de Russische Federatie. Er zal op verschillende plaatsen onrust blijven, maar ik verwacht niet dat de Russische Federatie zal desintegreren zoals dat met de Sovjet-Unie is gebeurd. Alles wijst erop dat de Oekraïne zijn eigen weg zal gaan en daarmee valt Solzjenitsyn's hartland uit elkaar. Ik ben benieuwd of de Oekraïne zo homogeen zal blijken te zijn als thans lijkt. Voor Moldavië zal de weg naar onafhankelijkheid zeer moeizaam zijn. Het land heeft een zwakke economie die voornamelijk uit landbouw bestaat. En in politiek opzicht heeft deze republiek te maken met grote minderheden. Ik verwacht niet dat Moldavië zich voorlopig zal willen aansluiten bij het chaotische en straatarme Roemenië. De Baltische staten zijn intern politiek verdeeld. De politieke consensus van de afgelopen jaren was gebaseerd op het streven naar onafhankelijkheid. Nu de onafhankelijkheid er is, kunnen interne politieke tegenstellingen zichtbaar worden. En zelfs zou er wel eens enige politieke rivaliteit tussen de Baltische staten onderling aan de dag kunnen treden. Verder kampen de Baltische landen met grote minderheden. Maar in economisch opzicht heb ik van de Baltische landen de meeste verwachtingen. Ik denk namelijk dat de collectivisatie daar in veertig jaar minder heeft huisgehouden dan in de Slavische republieken in zeventig jaar. Daarbij komt dat deze landen zo klein zijn dat ze daadwerkelijk te helpen zijn. De Kaukasus zal een onrustig gebied blijven. Georgië heeft te maken met grote interne spanningen en Armenië en Azerbaydzjan staan elkaar naar het leven. Daar dreigt het gevaar dat met het verval van de Sovjet-Unie, Turkije en Iran de kans krijgen en nemen zich met dit gebied te bemoeien. En daardoor dreigt spanning met Moskou.

In Centraal-Azië dreigt een demografische, ecologische en economische ramp. Ook hier zullen zuidelijk gelegen landen zoals Turkije, Iran, Pakistan en Saoedië-Arabië trachten hun invloed uit te breiden. Maar voor het grootste probleem, de economie, zullen deze republieken het toch het meest moeten blijven hebben van Rusland. En dat zal hun politieke handelingsvrijheid bepalen.

De weg die de voormalige Sovjet-Unie heeft ingeslagen in de richting van democratie, liberalisering en markteconomie zal ongetwijfeld leiden tot enorme sociale

spanningen die zich zouden kunnen ontladen in sociale explosies. Ik betwijfel of het legendarische vermogen van met name het Russische volk om lijden en ontbering te kunnen verdragen is berekend voor de komende harde tijden.

Verder moeten we in de voormalige Sovjet-Unie rekenen op botsingen tussen en binnen republieken. Ik heb eens gelezen dat van de 23 interrepublikeinse grenzen er slechts drie niet betwist zijn. Daar hoeven wel geen volledige oorlogen uit voort te vloeien, maar die omstandigheid zorgt wel voor spanning. Over de etnische spanningen binnen de republieken hoeft ik weinig te zeggen, die spreken voor zich.

Als derde bron van spanning noem ik het verzet van de vroegere bureaucratie waarin zo'n 18 miljoen mensen werkten, het Militair Industrieel Complex waarin zo'n 8 miljoen werkten en de militairen die tot voor kort zo'n 4 miljoen mensen sterk waren. Dit zijn enorme aantallen mensen die allemaal weinig ingenomen zijn met de nieuw ingeslagen weg. Zij hebben macht en privileges ingeleverd en er weinig voor teruggekregen. Ik verwacht echter niet dat deze groepen in de gehele GOS nog tot een goed georganiseerd verzet zullen komen. Maar ik verwacht wel lokaal of regionaal verzet. In publikaties van het VS/Canada Instituut, het Europa Instituut en van de KGB verwacht men deze lente ongeregelde heden en opstand. Deze verwachtingen zijn onafhankelijk van elkaar tot stand gekomen.

De democratie geef ik in de GOS republieken weinig kans. Allereerst is er in de voormalige Sovjet-Unie vrijwel geen ervaring met de democratie. Jarenlang heeft men weinig geloof gehecht aan wat leiders, partij en pers hebben gezegd. En daardoor is een diepgeworteld wantrouwen ontstaan tegenover de politiek. Voorts ontstaat er een veelheid aan partijen met soms radicale en onrealistische opvattingen. Vertegenwoordigers van die partijen munten vaak niet uit door kwaliteit maar wel door gebrek aan partijdiscipline. Onder deze omstandigheden krijgt populisme de kans en dat kan weer gemakkelijk leiden tot de roep om een sterke man.

Jeltsin en de militairen samen met het Militair Industrieel Complex hebben elkaar in de houdgreep. De militairen begrijpen dat zij Jeltsin nodig hebben als de enige man die nog iets voor hen kan doen. Omgekeerd heeft Jeltsin de militairen nodig. Het militaire apparaat is een van de weinige organen van de staat die nog functioneren. Deze wederzijdse afhankelijkheid werd voor mij bevestigd toen Jeltsin niet verscheen bij de vredesbesprekingen voor het Midden-Oosten die in Moskou plaatsvonden. Aanvankelijk deden de wildste geruchten de ronde over zijn afwezigheid. Maar later bleek dat hij op een kruiser in de Zwarte Zee besprekingen aan het voeren was. Daarna ging hij op reis naar premier Major, de Verenigde Naties en hij eindigde bij president Bush in Camp David. Ik weet het natuurlijk ook niet zeker, maar het lijkt mij dat Jeltsin alvorens president Bush te spreken, de horloges gelijk wilde zetten met de militairen.

Ik verwacht dat Jeltsin dezelfde lifecycle zal hebben als Gorbatsjov, alleen zal hij die sneller doorlopen. Het komt mij voor dat zijn populariteit al tanende is. En onvermijdelijk zal hij nu op dezelfde onoplosbare proble-

men stuiten waar Gorbatsjov niet uit kon komen. Ik denk wel eens dat Jeltsin's programma voor hij de macht overnam van Gorbatsjov, voornamelijk bestond uit kritiek op Gorbatsjov zonder al te precies uit te leggen hoe het dan wel moest.

De Sovjet-Unie, of nu Rusland, zal als supermacht vervagen. Het is ondenkbaar dat met de huidige morele, sociale, economische en politieke malaise een militaire supermacht stand kan houden. Ik denk dan ook dat de Sovjet-Unie bij wijze van spreken de komende decennia van de kaart zal verdwijnen. Ik denk dat wij op het gebied van de kernwapens risico's lopen. Zoals ik al heb gezegd, ben ik bang dat men in de voormalige Sovjet-Unie zelf maar amper weet hoe het ermee voorstaat. Ik ben er ook niet zo zeker van dat de republieken allemaal hun kernwapenstatus zullen opgeven ten faveure van Rusland. Het probleem van de verspreiding van nucleaire kennis naar andere landen wordt dezer dagen genoegzaam in de pers besproken. Ook dat vind ik een reëel gevaar.

In mijn lezing ben ik breed ingegaan op de invloed van het verval van het communisme op de voormalige Sovjet-Unie en op de morele, sociale, economische, politieke en militaire desintegratie. Maar realiseren wij ons de invloed van dit alles op de NAVO?

Ik geloof beslist dat wij tot voor kort te maken hadden met een formidabele militaire dreiging tegen het Westen. Er was sprake van een sterk offensief gericht denken. En dat wordt ook verder ondersteund door wat wij nu te weten komen over de plannen van het vroegere Warschau Pact. Die dreiging is misschien nog wel niet helemaal weg, maar verdwijnt zienderogen. En wat betekent dat voor de NAVO? Deze misschien wel provocerende gedachte wil ik achterlaten bij het bestuur. Misschien kan daar in de toekomst een lezing aan worden gewijd.

Hieronder volgt een samenvatting van de discussie op zowel 11 en 12 februari

Vraag: U heeft gesproken over geruchtevorming. Ik heb begrepen dat ondanks glasnost nog steeds veel beperkingen bestaan ten aanzien van de vrijheid van meningsuiting. Wie heeft de pers op dit moment in handen?

Van Vuren: Voorop wil ik stellen dat ik slechts een persoonlijke mening geef. Dezelfde feiten kunnen door anderen anders geïnterpreteerd worden. Nu het antwoord. Er is inderdaad eind 1990 een forse terugslag geweest ten aanzien van de vrijheid van meningsuiting. Deze terugslag heeft echter pers en televisie niet overal in gelijke mate beïnvloed. Sommige televisieprogramma's en kranten bleven dapper en vindingrijk hun opinie geven. O.a. Hedrick Smith heeft dat in zijn laatste boek „De Nieuwe Russen” duidelijk beschreven. In elk geval is de pers op dit moment volledig vrij.

Vraag: U schetste de ontreddering in het GOS. Ook schetste u de slusbeweging richting een autoritaire kracht. Er zijn nog steeds veel wapens, die m.i. nog steeds een risico vormen. Zouden we niet

meer moeten doen, dan alleen het sturen van een paar vliegtuigen met voedsel?

Van Vuren: Eerst wil ik nogmaals benadrukken dat ik overtuigd ben geraakt, dat we in het verleden inderdaad een echt grote en reële dreiging tegenover ons hebben gehad. Ook zijn de risico's nog niet helemaal verdwenen. De resterende militaire macht in de voormalige Sovjet-Unie zal echter snel nog verder teruglopen. Enerzijds door de verdeeldheid en anderzijds omdat militaire macht nu eenmaal gebaseerd moet zijn op economische macht. Denk daarbij maar eens aan het boek „The Rise and Fall of the Great Powers” van Paul Kennedy. In alle republieken van de voormalige Sovjet-Unie ontbreekt een gezonde economische basis. Bovendien gaat het niet alleen om de „hardware”. De kwaliteit van het leger wordt met name ook bepaald door het personeel. En het personeel in het Sovjetleger heeft grote schokken moeten ondergaan, waardoor het moreel bedrevend laag is. De militaire macht is dus al zeer sterk afgenomen en zal onvermijdelijk nog verder afnemen. Ik acht de kans zeer gering, dat iemand nog in staat zal zijn het gehele leger centraal in stand te houden.

Vraag: Wat moet het Westen doen om de militaire risico's zo klein mogelijk te houden?

Van Vuren: Ik zie t.a.v. het GOS voorlopig alleen militaire risico's intern de voormalige Sovjet-Unie. Ook dat kan echter voor ons schadelijk zijn. Ik denk dat het Westen de problemen die het gebruik van militaire middelen zouden kunnen veroorzaken, moet helpen oplossen. Dat betekent o.a. helpen bij het verzachten van de sociale problemen.

Vraag: Verwacht u grote stromen vluchtelingen richting het Westen:

Van Vuren: Daar wordt inderdaad veel over gespeculeerd. Ik geloof er echter niet zo sterk in. O.a. overigens, omdat ook daar bekend wordt, dat de toegang tot het Westen steeds moeilijker wordt. Maar ook omdat men erg gebonden is aan het eigen moederland. Er is heel wat voor nodig om je eigen land te verlaten, je eigen cultuur op te geven, een nieuwe taal te gaan spreken en een volledig nieuw bestaan op te gaan bouwen. Het risico bestaat echter wel degelijk en dit is natuurlijk een extra reden om te werken aan verzachting van de sociale problemen.

Vraag: Wat is er over de KGB en welke rol speelt deze organisatie nog?

Van Vuren: Dat weet ik niet. Daar hadden we voor de coup ook weinig inzicht in. In het Westen en onder Westelingen in Moskou deden veel sterke verhalen de ronde over de KGB. De KGB wist alles, luisterde alles af, schaduwde iedereen, enz. Maar men moet niet vergeten dat de Sovjet-Unie een gecentraliseerde, collectieve maatschappij was. In die maatschappij moest je niet opvallen. En omgekeerd wie opviel was onderwerp van aandacht en gesprek. Ik meen dat ik ook al tijdens de lezing heb gewezen op de argwanende en typische houding van de Russen tegenover vreemdelingen. Dat alles kan bijgedragen hebben tot overdreven opvattingen over de KGB. Maar dat laat onverlet dat de KGB zeer veel wist; denkt u maar eens aan de onthullingen

over de STASI. Maar ook bij de KGB speelt de politieke en staatkundige desintegratie een rol. Van de KGB zijn republikeinse veiligheidsdiensten afgesplitst. Ook tijdens de coup bleek de verdelheid. Een deel van de KGB heeft de zijde van Jeltsin gekozen. Voor de toekomst zal het van belang zijn over hoeveel personeel, materieel en geld de KGB kan beschikken.

Vraag: Krijgen we in het Westen wel de juiste informatie?

Van Vuren: Er is veel desinformatie. Dat komt niet zo zeer omdat onwaarheden worden verkondigd, maar omdat de informatie vaak is gekleurd. Het is ook heel moeilijk een totaalbeeld te geven van deze fundamenteel andere maatschappij. Maar soms wordt het nieuws ook wel eens een handje geholpen. Van een medewerker in de ambassade, die ik op dit punt vertrouw, hoorde ik dat een cameraploeg de voedselschaarste in Moskou in beeld wilde brengen. Toen de ploeg aankwam werd er nog verkocht. De ploeg wachtte daarop tot alles verkocht was en begon toen de lege schappen te filmen. Een journalist is nu eenmaal uit op een pakkend verhaal. Dat gezegd hebbend, vindt ik dat journalisten zoals Laura Staring en Hubert Smeets de situatie raak schetsen.

Vraag: Uw verhaal is zeer pessimistisch. Is er echt geen mogelijkheid om dit land met een enorme potentie aan grondstoffen e.d. toch weer behoorlijk op poten te zetten?

Van Vuren: Ik denk dat een aantal republieken wel een kans op succes heeft, zoals de Baltische staten. En inderdaad zijn er enorme reserves aan grondstoffen en energie. Een land als Japan wil zeker de grondstoffen exploiteren. Er is echter wederzijds terughoudendheid. Enerzijds zijn de Russen niet dol op Japanners en anderzijds zijn de Japanners huiverig voor de instabiele politieke situatie en er is nog het oude zeer van de door de Sovjet-Unie bezette vier zuidelijke Kurillen-eilanden. De Russen vrezen dat de Japanners alleen uit zijn op economische voordelen en dat zij het risico lopen van grote ecologische schade. Nu kan de Sovjet-industrie daar ook iets van. Over de vervuiling in de Sovjet-Unie zou ik nog een avond kunnen spreken. Van Japan is dus voorlopig weinig te verwachten. De Verenigde Staten hebben op dit moment zelf te veel problemen om grootscheeps het GOS te hulp te komen. Dan zouden de investeringen dus uit de EG moeten komen. Maar de economische motor van de EG is eigenlijk Duitsland en dat heeft al genoeg moeite met het voormalige Oost-Duitsland. En dan gebruik ik maar weer de metafoor dat je een gevallen kind wel op zijn benen kan zetten, maar een gevallen reus niet. Ik denk dat de economie niet licht uit het slop is te halen.

Vraag: Voorziet u ontwikkelingen in de Sovjet-Unie die de uitvoering van het CSE-verdrag in gevaar kunnen brengen?

Van Vuren: Ja, dat risico is er, want ondanks het feit dat

dit probleem wordt onderkend, wordt er niet gestructureerd over gesproken. Ik denk ook, dat het CFE-verdrag een beetje door de werkelijkheid is ingehaald. Ik heb hiervoor al gesproken van de militaire problemen en die maken een strikte uitvoering van het CFE-verdrag minder relevant.

De bewapening kan door de republieken worden gebruikt om het Westen onder druk te zetten. In wezen gebeurt dat al. Jeltsin verkondigt immers dat als hij niet voldoende steun krijgt, er een kans is op een ingrijpende terugslag met grote risico's. Met andere woorden, door te zinspelen op militaire avonturen, probeert hij ons steun te laten geven.

Ook gebeurt het dat regionaal, militairen weigeren zich aan afspraken te houden. Ik heb gehoord dat commandanten van enkele divisies in Litouwen zich tot president Landsbergis hebben gewend met het bericht dat zij op zich geen bezwaar hebben om naar Rusland te vertrekken, maar dat zij dat niet zullen doen voordat er op de nieuwe lokatie goede voorzieningen zijn. Dat duidt op eigenmachtig optreden van plaatselijke commandanten. Ik verwacht echter niet dat het nog mogelijk is dat conservatieve krachten gecoördineerd een opstand beginnen en aldus een terugkeer naar de oude situatie kunnen afdwingen. Het probleem van de conservatieven is dat ze wel weten wat ze niet willen, maar niet weten wat ze wel willen. En bovendien begrijpen zij dat wanneer zij de macht zouden grijpen, zij met dezelfde problemen zouden komen te zitten als waar Gorbatsjov mee zat.

Vraag: Hoe ontwikkelt zich het denken bij de hogere militairen?

Van Vuren: In de Generale Staf zit voor een deel de oude garde die nog steeds zit vastgeroest in het oude denken. Maar nieuwe inzichten breken door en men begint zich te richten op twee nieuwe, althans relatief nieuwe, dreigingen. Ten eerste de fundamentalistische landen en ten tweede China. Voorlopig zullen echter de interne problemen de meeste aandacht opeisen.

Vraag: Zal de positie van Kaliningrad tot problemen kunnen leiden?

Van Vuren: In Kaliningrad wonen bijna uitsluitend Russen. Het is vroeger Duits gebied geweest (Oost-Pruisen), maar er woont geen enkele Duitser meer. Er is sprake van een bijna homogene Russische bevolking. Er is dus weinig kans dat vanuit Kaliningrad Duitsers zullen vragen om aansluiting bij Duitsland. In Kaliningrad bevindt zich een groot militair potentieel. Mogelijk zijn daar ook kernwapens. De Polen zijn beducht voor het gebied Kaliningrad, maar ik zie op korte termijn niet dat deze situatie tot problemen zal leiden. Kaliningrad is door de onafhankelijkheid van Litouwen geografisch gescheiden van Rusland. Ik denk niet dat de Litouwers deze situatie zullen misbruiken om de verbanden tussen Kaliningrad en Rusland onder druk te zetten omdat dan de Russische beer wordt uitgedaagd.